

Κείμενα Παιδείας

Αρ. 8 (2024)

Η γυναίκα εκπαιδευτικός στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Νέων Ελληνικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, από το 1985 έως το 2018

Άννα Ασπιώτη

doi: [10.12681/keimena-paideias.37275](https://doi.org/10.12681/keimena-paideias.37275)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ασπιώτη Ά. (2024). Η γυναίκα εκπαιδευτικός στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Νέων Ελληνικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, από το 1985 έως το 2018. *Κείμενα Παιδείας*, (8), 19-39.
<https://doi.org/10.12681/keimena-paideias.37275>

Η γυναίκα εκπαιδευτικός στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Νέων Ελληνικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, από το 1985 έως το 2018

Ασπιώτη Άννα
Εκπαιδευτικός, Φιλολόγος
aspiotianna@yahoo.gr

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν η ανάδειξη, μέσω της μελέτης, της οριοθετημένης στερεοτυπικά θέσης της γυναικείας εκπαιδευτικής παρουσίας στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Νέων Ελληνικών στη Δ/θμια Εκπαίδευση, από το 1985 έως το 2018.

Η μελέτη στηρίχθηκε, μεταξύ άλλων, στην αποτύπωση της Ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση, των μελών - χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπως αυτή αντλείται από την "αρχή της επικουρικότητας", τη Συνθήκη του Μάαστριχ (1987) έως και τη Συνθήκη της Λισαβόνας (2007). Επίσης εστίασε στην μεταπολεμική Λογοτεχνική δημιουργία από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα έως το 2018, στην διερεύνηση των σχολικών βιβλίων, τη μόρφωση των γυναικών και τη συμβολή τους στο χώρο της παιδείας και την παρουσία τους στα κοινωνικοπολιτικά και πολιτισμικά δρώμενα κατά την προαναφερθείσα περίοδο.

Το υλικό της έρευνας αποτέλεσαν σαράντα δυο (42) σχολικά εγχειρίδια και Θεματικοί Κύκλοι - Τετράδια Εργασιών στο πλαίσιο του μαθήματος των Νέων Ελληνικών της Δ/θμιας Εκπ/σης, της χρονικής περιόδου 1985-2018. Η μέθοδος που εφαρμόστηκε για την επεξεργασία και ανάλυση του υλικού στα πλαίσια της ποιοτικής έρευνας είναι η ερμηνευτική, η οποία εφαρμόζεται στο πλαίσιο της Νοολογικής ή Ερμηνευτικής Παιδαγωγικής.

Αξιοσημείωτο, επιπρόσθετα, είναι το γεγονός πως το ανθολογούμενο υλικό παραμένει ίδιο, εκτός κάποιων αναθεωρήσεων των εγχειριδίων από το 2006 και εφεξής, βασιζόμενες στις επιταγές της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής, όπου παρουσιάστηκε έντονα η ανάγκη της ανανέωσης του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων, και της συμβολής των εκπαιδευτικών ως φορέων κοινωνικοϊδεολογικών προτύπων, για την ουσιαστική προώθηση της ισότητας και της ανανέωσης των Αναλυτικών Προγραμμάτων.

Το τελικό συμπέρασμα που αποκρυσταλλώθηκε από το υπό έρευνα υλικό ήταν η ανεπαίσθητη παρουσία της γυναίκας εκπαιδευτικού και όπου υπήρχε αμυδρή και περιθωριοποιημένη παρουσία της, ξετυλιγόταν ο "μίτος" των έμφυλων στερεοτυπικών χαρακτηριστικών. Επίσης, σε όσα κείμενα παρουσιαζόταν ως ενδοκειμενική πρωταγωνίστρια, αφορούσαν νεότερα πολυτροπικά κείμενα (εφημερίδες, βιογραφικά σημειώματα, μαθητικά περιοδικά και σχολικές ανακοινώσεις), που ανθολογούνταν κυρίως σε σχολικά εγχειρίδια από το 2000 και εφεξής. Χαρακτηριστικό τους ήταν ότι στην πλειοψηφία τους ήταν εγχειρίδια Νεοελληνικής Γλώσσας, ενώ τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας υστερούσαν ως προς τα παραπάνω στοιχεία με πιο συντηρητικές παρουσιάσεις σε όλα τα επίπεδα γυναικών εκπαιδευτικών.

© 2024, Ασπιώτη Άννα

Λέξεις κλειδιά: Σχολικά εγχειρίδια, γυναίκα εκπαιδευτικός, έμφυλα στερεότυπα

Abstract

The purpose of the present research was to highlight, through the study, the stereotypically defined position of the female educational presence in the school textbooks of the New Greek course in Secondary Education, from 1985 to 2018.

The study was based, among other things, on the mapping of the European dimension in education, of the member countries of the European Union as derived from the "principle of subsidiarity", the Treaty of Maastricht (1987) up to the Treaty of Lisbon (2007). It also focused on post-war Literary creation from the beginning of the 21st century to 2018, on the investigation of school books, the education of women and their contribution to the field of education and their presence in the socio-political and cultural events during the aforementioned period.

The material of the research was forty-two (42) school textbooks and Thematic Circles - Workbooks in the context of the New Greek course of the Department of Education, of the time period 1985-2018. The method applied for the processing and analysis of the material in the context of qualitative research is hermeneutic, which is applied in the context of Noological or Interpretive Pedagogy.

It is noteworthy, additionally, that the anthologized material remains the same, apart from some revisions of the textbooks from 2006 onwards, based on the imperatives of the European education policy, where the need to renew the content of the school textbooks, and the contribution of teachers as bearers of socio-ideological standards, for the essential promotion of equality and the renewal of Analytic Programs.

The final conclusion that crystallized from the material under investigation was the imperceptible presence of the female teacher and where there was a dim and marginalized presence of her, the "myth" of gender stereotyped characteristics unfolded. Also, in those texts where she was presented as an intratextual protagonist, they concerned newer multimodal texts (newspapers, biographical notes, student magazines and school announcements), which were mainly anthologized in school textbooks from 2000 onwards. They were characterized by the fact that the majority of them were textbooks of Modern Greek Language, while the Texts of Modern Greek Literature lagged behind in terms of the above elements with more conservative presentations at all levels of female teachers.

© 2024, Ασπιώτη Άννα

Key words: School textbooks, female teacher, gender stereotypes

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη, για την παρουσία της γυναίκας εκπαιδευτικού στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Νέων Ελληνικών Γυμνασίου, Λυκείου και ΕΠΑ.Λ., αφορά τα έτη έκδοσης και την λειτουργία τους στην εκπαίδευση κατά την περίοδο 1985-2018 προκαλώντας ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον, γιατί κάποια από αυτά συνεχίζουν να διδάσκονται μέχρι και σήμερα, διαπνεόμενα από εκάστοτε ιδεολογίες του παρελθόντος που παρήγαγαν και αναπαραγάγουν κοινωνικά στερεότυπα.

Επακόλουθο αποκάλυπτο, αποτελούν οι συνεχείς επιδράσεις στους μαθητές/τριες μέσα από τις ταυτίσεις και την ρυθμιστική αγωγή που στήριζαν οι ιθύνοντες της δημιουργίας τους, με επιπρόσθετη

πρόκληση την γνώση, ότι τα μαθήματα της Γλώσσας, και των Κ.Ν.Α, εμφυθούν στους μαθητές αξίες και στάσεις.

Έτσι, η πρόκληση να μελετηθεί η παρουσία της γυναίκας εκπαιδευτικού και ο τρόπος παρουσιάσής της, με τις πιθανές αντανάκλασεις έμφυλων στερεοτυπικών μοτίβων, καθώς και η πενιχρή παρουσία της, φέρει στο φως ένα οξύ πολιτικό-κοινωνικό πρόβλημα ακόμα και στον 21ο αιώνα.

Η παραπάνω πρόκληση, λοιπόν, οδήγησε σε αυτή την ποιοτική έρευνα που συστηματοποιήθηκε με σημείο αναφοράς το χρονικό εύρος (συγγραφής) του περιεχομένου των εγχειριδίων, αλλά και την περίοδο της έκδοσής τους, με παράλληλη αναφορά των τρόπων - ρόλων παρουσίασης του επικοινωνιακού τους πλαισίου, των εποχικών ιδιαιτεροτήτων έκδοσης και των συνομολογούμενων κειμενικών στοιχείων στην ύπαρξη στερεοτυπικών έμφυλων μηνυμάτων.

Η έρευνα, λοιπόν, αυτή προσεγγίζει δύο μέρη:

α. Το πρώτο μέρος, πραγματεύεται την αποτύπωση της Ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση, των μελών - χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με κύριους σταθμούς τις συνθήκες του Μάαστριχτ (1987), της Λισαβόνας (2007), την Πράσινη Βίβλο (Σεπτέμβριος 1993) και την αρχή της «επικουρικότητας» (1992) και ακολουθεί η λογοτεχνική πνευματική δημιουργία κατά τον 21ο αιώνα σε εθνικό επίπεδο. Παράλληλα, γίνεται ειδική αναφορά στα βιβλία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Δ/θμιας Εκπαίδευσης, καθώς και στις κοινωνικοπολιτικές – ιδεολογικές συνισταμένες που τα επηρεάζουν, αλλά που με τη σειρά τους τις υπηρετούν και τις αναπαραγάγουν.

Εν κατακλείδι, ύστερα από μια ιστορική αναδρομή στην παρουσία της γυναίκας στην Εκπαίδευση μέχρι σήμερα, με αναφορές στην παρουσία των γυναικών στα Γράμματα και ειδικά στη Λογοτεχνία της Ελλάδας, φτάνουμε στην εν ενεργεία εκπαιδευτικό σήμερα.

β. Το δεύτερο μέρος, επικεντρώνεται στους στόχους- σκοπούς, τα ερευνητικά ερωτήματα καθώς και τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την έρευνα της παρουσίας της γυναίκας εκπαιδευτικού στα σχολικά εγχειρίδια των Νέων Ελληνικών της Δ/θμιας Εκπ/σης, από το 1985 έως 2018. Επίσης, αναφέρεται το υπό έρευνα υλικό, καθώς και οι συνδηλωτικές -συνυποδηλωτικές προεκτάσεις, με φανερά ή λανθάνοντα μηνύματα έμφυλων ανισοτήτων και τέλος, παρατίθενται τα αποτελέσματα της μελέτης, καθώς και τα γενικά συμπεράσματα της.

Α'. Αποτύπωση της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας

1. Το Ευρωπαϊκό πλαίσιο διαμόρφωσης της Ελλαδικής Εκπαίδευσης

Στα τέλη του 20ου αιώνα με αρχές του 21ου η Ευρώπη βίωσε τους καταγιστικούς ρυθμούς της οικονομικής και πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης. Και εκεί έρχεται αντιμέτωπη η εθνική εκπαιδευτική πολιτική με πληθώρα αλλαγών, όπου θα έπρεπε να συμβαδίσει με την πολυφωνία και τον πλουραλισμό, αλλά και να υπερασπίσει την εθνική της φυσιογνωμία (Σαββαΐδης Τ., 2005), αφού «στο πνεύμα της πολιτισμικής και γλωσσικής πολυμορφίας, που προβλέπεται στο άρθρο 726 της Συνθήκης του Maastricht (1992), θα πρέπει να καλλιεργούνται η εθνική και πολιτισμική ταυτότητα» (Μιχαηλίδης Μ., 2007).

Επιπρόσθετα, ενθαρρύνεται πανευρωπαϊκά μέσω της συνθήκης του Maastricht η συνεργασία μεταξύ κρατών μελών (αρχή επικουρικότητας), θέτοντας μελλοντικούς στόχους ως προς τη γενική εκπαίδευση, την ευρωπαϊκή διάσταση της παιδείας, την κινητικότητα φοιτητών και εκπαιδευτικών και μέσω της ακαδημαϊκής αναγνώρισης διπλωμάτων τη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, την ανταλλαγή πληροφοριών- εμπειριών για τα κοινά προβλήματα των εκπαιδευτικών

συστημάτων και την ανάπτυξη της εκπαίδευσης εξ αποστάσεως. Ως προς την επαγγελματική εκπαίδευση προωθεί την προσαρμογή στα νέα δεδομένα της βιομηχανίας, τη συνεχή κατάρτιση, την ενίσχυση της κινητικότητας των εκπαιδευτών και των εκπαιδευομένων, τη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων (Παπαδοπούλου Μ., 2014)

Μετά το 2000, με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας, η εκπαίδευση αποτελεί βασικό "πυλώνα" της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προκειμένου να επιτευχθεί το άνοιγμα προς την «οικονομία της γνώσης», συνδεδεμένη με την έννοια της απόδοσης και συνεπώς με την αξιολόγηση και τον έλεγχο των αποτελεσμάτων.

Επίσης, το πιο ουσιαστικό ίσως κείμενο για την ευρωπαϊκή διάσταση της Γενικής Εκπαίδευσης είναι η Πράσινη Βίβλος (1993). Αναφέρεται στη συμβολή της εκπαίδευσης στη συγκρότηση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, στην βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης, στην προετοιμασία των νέων για μια καλύτερη κοινωνική και επαγγελματική ένταξη στα πλαίσια της οικονομικής ανταγωνιστικότητας. Επιπρόσθετα, δίνει έμφαση στη *«βελτίωση των γλωσσικών ικανοτήτων, στην εξοικείωση με διαφορετικό πολιτιστικό περιβάλλον, σε κοινές αξίες αλληλεγγύης, δημοκρατίας, ισότητας ευκαιριών και αμοιβαίου σεβασμού, στο σεβασμό της εθνικής ταυτότητας και των πολιτιστικών και εθνικών διαφορών, στην αρχή της ανεκτικότητας, στο σεβασμό της ετερότητας, στην ιδέα του ευρωπαίου πολίτη, στην κινητικότητα και την κοινωνικοποίηση μέσω των ανταλλαγών»* (Μακρή Ι., 2014).

2. Γενική ανασκόπηση της πνευματικής δημιουργίας στην Ελλάδα κατά τον 21^ο αιώνα

Ο 21ος αιώνας, όσον αφορά την ποίηση, βαδίζει προς μια αντικαθεστωτική στάση, χωρίς να υπάρχει κάποιο έκδηλο ιδεολογικό ή πολιτικό πλαίσιο. Διαφαίνεται, επιπρόσθετα, *«πως δεν ενδιαφέρεται να εξουσιάσει συμπεριφορές ούτε να ελέγξει το πολιτιστικό χρηματιστήριο, δρα με επιτελεστικούς και ριζωματικούς τρόπους στα διάκενα και τα περιθώρια του κυρίαρχου λόγου. Συνομιλεί ενεργά με την κριτική θεωρία, το χειραγώγητο φύλο, την αναρχία, τη νομαδικότητα, την μετα-αποικία και τον παγκόσμιο χώρο αμφισβητώντας με παρρησία την αλήθεια, την μεταφυσική, την κανονικότητα και την ορθότητα»* (Λαμπρόπουλος Β., 2023)

Επίσης, στα έντυπα κείμενα της Πεζογραφίας προστίθενται και τα ηλεκτρονικά, όπως συμβαίνει στον παγκόσμιο καμβά, όπου γίνεται λόγος για ψηφιοποιημένη έντυπη λογοτεχνία, ψηφιακά δημοσιευμένη συμβατική λογοτεχνία, διαμεσικές αφηγήσεις, λογοτεχνία των ιστολογίων (blogs) και των κινητών τηλεφώνων, λογοτεχνία των οπαδών (fan fiction), ηλεκτρονική ποίηση, υπερκειμενική λογοτεχνία και διαδραστική λογοτεχνία (interactive fiction), αλλάζοντας την έννοια της κειμενικότητας δραματικά (Γιαννικοπούλου Α., & Φώκιαλη Ε., 2009).

Θεματικά, όπως και η έντυπη πεζογραφία "αγγίζουν" την πρόοδο των θετικών επιστημών, τις τεχνολογικές εξελίξεις, την κλιματική αλλαγή, την προστασία της βιοποικιλότητας, τις επαναστατικές εξελίξεις στους τομείς της γενετικής και της βιοτεχνολογίας (Οικονομόπουλος Θ., 2011), ενώ δεν αποσπών την προσοχή τους από τα κοινωνικά δεινά (ρατσισμός, εθνικισμός, μεταναστευτικό, χρήμα, ανεργία, πολιτική και οικονομική διαφθορά). Το ιστορικό μυθιστόρημα, παράλληλα, αποκλείει κάθε πατριδολατρική θριαμβολογία και εθνική εγωπάθεια (19ος - 20ος αιώνας) και "φλερτάρει" με την ετερότητα και τον Άλλο. Οι πεζογράφοι δε της κοινωνικής καθημερινότητας "απαθανατίζουν" τη σύγχρονη συμβίωση με γνώμονα το πολιτικό-ιστορικό της υπόβαθρο. Στις μέρες μας (από το 2010) ενεργοποιείται και μια ομάδα πεζογράφων της οικονομικής κρίσης, που

ασχολούνται με το οικονομικό, το πολιτικό, το ηθικό και το ψυχολογικό βάρος και αποτύπωμα της κρίσης. (Χατζηβασιλείου Β., 2018).

3. Τα σχολικά εγχειρίδια των Νέων Ελληνικών κατά την περίοδο 1985-2018

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται σε χρονική σειρά τα σχολικά εγχειρίδια (γενικά χαρακτηριστικά τους) της Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας τα οποία χρησιμοποιήθηκαν από το 1985 έως και σήμερα για την διδα-σκαλία των αντίστοιχων μαθημάτων στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και τα οποία αποτέλεσαν το ερευνητικό υλικό της παρούσας μελέτης.

Πριν την παρουσίαση τους όμως πρέπει να επισημανθεί η «εικόνα» της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας, όπου ο τρόπος και ο χρόνος συγγραφής σχολικών εγχειριδίων καταδεικνύει την κοινωνική, πολιτική, οικονομική, ιδεολογική περιρρέουσα κατάσταση και τον έλεγχο του κράτους στη μαθησιακή διαδικασία, αφού στην ουσία το εγχειρίδιο είναι η αποτύπωση της εκπαιδευτικής πολιτικής και των μακροπρόθεσμων κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών στόχων της (Σαββαΐδης Σ., 2005).

Εστιάζοντας λοιπόν στο ερευνητικό υλικό της μελέτης, ξεκινώντας από τη δεκαετία του 1980 έως και το 2006 αναδείχθηκε η προσπάθεια δόμησης των σχολικών εγχειριδίων πάνω σε μια νέα παιδαγωγική φιλοσοφία, αφήνοντας πίσω τους «τον δογματισμό, τον εγκυκλοπαιδισμό, την μνημοκρατία, την άκριτη αποστήθιση και την διδακτική μονομέρεια» (Καψάλης Α., Χαραλάμπους Δ., 2008). *«Δεν παραθέτουν έτοιμη τη γνώση, αλλά παρουσιάζουν αναλυτικά τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες προέκυψε η γνώση και εμπλέκουν τους μαθητές σε ανάλογες δραστηριότητες-ομαδοσυνεργατική εργασία, όπου μάθηση και επικοινωνία εμπλέκονται αξεδιάλυτα, σύμφωνα και με τις απόψεις του κοινωνικού εποικοδομισμού, στηρίζοντας τον εκπαιδευτικό στις μαθητοκεντρικές επιλογές του»* (Ματσαγούρας Η., 2004).

Ειδικότερα τα σχολικά εγχειρίδια των Νέων Ελληνικών ακολούθησαν την γενικότερη φιλοσοφία συγγραφής και έκδοσης των βιβλίων που αναφέρθηκε παραπάνω και είναι αυτά που προήλθαν από το corpus της εθνικής λογοτεχνίας, με τους συγγραφείς τους να μπαίνουν στην διαδικασία παρουσίασης ανθολογούμενων κειμένων υπό νέες διεργασίες όπως η πλαισίωσή τους από την επιστήμη της Φιλολογίας και των θεωριών της λογοτεχνίας, αλλά και της δική τους ιδεολογίας με απώτερο στόχο την παροχή της σχολικής γνώσης και αγωγής (Χρυσόχοου Π., 2010).

Κατά την δεκαετία του 80' τα σχολικά εγχειρίδια Νεοελληνικά Αναγνώσματα "μεταβαπίστηκαν" σε Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, όρος που άντεξε στο χρόνο μέχρι σήμερα. Δομήθηκαν πάνω στον ιδεολογικό άξονα πατρίδα, θρησκεία, εθνική ελευθερία, οικογενειακοί και κοινωνικοί δεσμοί, λαϊκοί μύθοι- παραμύθια και ελληνική φύση. Το κυριότερο όλων όμως ήταν ότι εμφανίστηκαν έργα γυναικών λογοτεχνών (Μπόλλη Ε., Δέλτα Π., Μαυροειδή Σ., Ιορδανίδη Μ., Βλάμη Ε., Τσακνιά Α., Παπαδοπούλου Α., Σωτηρίου Δ., Μελισσάνθη και Κυριακίδου- Νέστορος Α.), κάτι που δεν "φανταζόταν" κανείς πριν το 1980, χωρίς όμως την ιδιαίτερη παρουσία γυναικών εκπαιδευτικών στα κείμενά τους. Η δε ύλη των βιβλίων περιλάμβανε κείμενα διαφόρων εποχών, λογοτεχνικών σχολών, με απώτερο στόχο την ερμηνευτική προσέγγιση και γνώμονα την γνώση και τις δυνατότητες της ηλικίας στην οποία απευθύνονταν (Χρυσόχοου Π., 2010).

Στο Λύκειο από το 1985-1990 το εγχειρίδιο του μαθήματος Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' τάξης, έδινε βαρύτητα στη σύγχρονη λογοτεχνία και δομούνταν το περιεχόμενό του με βάση τις λογοτεχνικές περιόδους -χρονολογική σειρά. Το πρώτο μέρος του συνδεόταν με ιστορικά γεγονότα, το δεύτερο με την Νεότερη Λογοτεχνία (1930 και εξής), ξεφεύγοντας από τη μονοδιάστατη

λογική και στόχευση της διδασκαλίας και το τρίτο, με την Ξένη Λογοτεχνία. Επιπρόσθετα, απεγκλωβίστηκε από τον θρησκευτικό προσανατολισμό του. Αντίστοιχα της Β΄ τάξης, φιλοξενούσε κείμενα από την Επτανησιακή Σχολή έως και την Μεταπολεμική Λογοτεχνία, αλλά και την Ξένη Λογοτεχνία. Ως στόχος του περιεχομένου αυτού οριζόταν η κοινωνικοπολιτική γνώση και αγωγή. Όσο για την Γ΄ τάξη, το βιβλίο δομούσαν σε τέσσερις ενότητες: ποίηση, πεζογραφία, δοκίμια και ξένη λογοτεχνία, με βάση κοινωνικοπολιτικούς προβληματισμούς και προσφέροντας ακαδημαϊκή σκέψη και έκφραση μέσα από δοκίμια σύγχρονων προβλημάτων και προβληματισμού (Χρυσόχου Π., 2010).

Το 1984 εκδόθηκε νέο βιβλίο Νεοελληνικής Γλώσσας για το Γυμνάσιο σε τρία τεύχη. Το 4ο μέρος κάθε ενότητας στα εγχειρίδια είχε τον τίτλο Έκφραση- Έκθεση, ενισχύοντας το θεματικό κέντρο της ενότητας, πλουτίζοντας το λεξιλόγιο τους και εντάσσοντάς τα σε ευρύτερα πλαίσια λόγου (παράγραφος και κείμενο). Έτσι η Έκθεση ενσωματώνεται στο μάθημα της γλωσσικής διδασκαλίας. Το 1990 – 1991 μάλιστα δόθηκαν ειδικές οδηγίες για την Έκθεση, επισημαίνοντας ότι ο μαθητής *«γράφει έκθεση αφού ασχοληθεί με ένα θέμα, διαβάσει σχετικά κείμενα, επεξεργαστεί κάποια γραμματικά ή και συντακτικά φαινόμενα και αφομοιώσει ένα ειδικό λεξιλόγιο»* (Κορρέ Ε., 2003).

Μέχρι το 2000 τα σχολικά βιβλία παρέμειναν ίδια με την γυναίκα εκπαιδευτικό να δευτεραγωνιστεί ή να είναι ανύπαρκτη στα κείμενά τους. Το 2001 εκδόθηκε νέο βιβλίο Νεοελληνικής Γλώσσας, της Α΄ Γυμνασίου και ταυτόχρονα συγγράφηκαν βιβλία και για τους εκπαιδευτικούς με προτάσεις για τη μεθόδευση και την αξιολόγηση της διδασκαλίας. Επίσης κυκλοφόρησαν εκπαιδευτικά λογισμικά (1998-2000) για τις ανάγκες του Ενιαίου Λυκείου (Βέκου Χ., Βαρέση Ε., Πατούνα Α., 2007).

Την περίοδο 2001-2003 για πρώτη φορά, συγγράφηκε η Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Α΄, Β΄, Γ΄, Τάξεων Γυμνασίου) με συμβουλευτικό προορισμό στο μάθημα της Λογοτεχνίας και περιλαμβάνει κείμενα νεοελληνικής γλώσσας, από το 10ο έως τον 20ο αιώνα. Η θεματολογία ακολουθούσε χρονολογική δόμηση, από το Βυζάντιο (1000-1204) έως τη Μεταπολεμική Λογοτεχνία (1945 και εφεξής). Την εποπτεία συγγραφής την είχε ο Ο.Ε.Δ.Β. και την έκδοση το Μεταίχμιο. Εκείνο που ήταν άξιο λόγου, ήταν η εμφάνιση περισσότερων γυναικών λογοτεχνών, αλλά όχι γυναικών εκπαιδευτικών στα κείμενά τους (Π.Ι., 2002).

Την ίδια περίοδο το βιβλίο της Νεοελληνικής Γλώσσας όλων των τάξεων του Γυμνασίου είχε στοιχεία περιοδικού, εφημερίδας και στόχος του ήταν η καλλιέργεια έκφρασης. Ξεχώρισε το βιβλίο της Γ΄ τάξης, καθώς στα εισαγωγικά του κείμενα, θεματολογικά στρεφόταν στις οικουμενικές αξίες, τον πολιτισμό, την Ευρώπη, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ισότητα, την ειρήνη και την τέχνη. Το ευοίωνο στοιχείο ήταν ο μεγάλος αριθμός των γυναικών επιστημόνων που εμπλεκόταν στη συγγραφή αυτών των εγχειριδίων και το ίδιο συνέβη με το εγχειρίδιο της Έκφρασης-Έκθεσης του Ημερήσιου Ενιαίου Λυκείου (2002-2003) (Π.Ι., 2002).

Το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Λύκειο (2001-2003), διδάχθηκε ως Γενικής Παιδείας σε όλες τις τάξεις, ενώ στη Β΄, υπήρξε και το μάθημα της Νεότερης Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας (Επιλογής). Στην Γ΄ τάξη, παράλληλα λειτουργούσε για την Θεωρητική Κατεύθυνση και δεύτερο μάθημα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Επιλογής) που περιείχε δυο ενότητες: Πεζογραφία και Ποίηση. Ανάμεσα στα κείμενα- ποιήματα υπήρχε μόνο μια γυναίκα λογοτέχνης, η Μαρία Πολυδούρη, με το ποίημα *«Μόνο γιατί μ' αγάπησες»*. *«Κύριος σκοπός διδασκαλίας της Λογοτεχνίας ήταν η ουσιαστική, επαφή των μαθητών με αντιπροσωπευτικά έργα της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, εθνικής και παγκόσμιας, καθώς και με έργα σύγχρονα που τροφοδοτούν τη συζήτηση γύρω από σύγχρονα προβλήματα και νέες αισθητικές τάσεις»* (Π.Ι., 2002).

Την επόμενη περίοδο 2006-2009 στα εγχειρίδια των Νεοελληνικών Κειμένων και Γλώσσας, η φιλοσοφία δεν άλλαξε και πάλι τη "μερίδα του λέοντος" των κειμένων κατείχαν οι άνδρες συγγραφείς και λογοτέχνες, όπως και στα βιβλία που χρησιμοποιούνταν στο Λύκειο «Θεματικοί Κύκλοι» και «Γλωσσικές Ασκήσεις», με υλικό που στήριζαν τις θεματικές ενότητες της Έκθεσης Έκφρασης. Όσο για τα Τ.Ε.Ε., το εγχειρίδιο των Νέων Ελληνικών συμπεριελάμβανε και τα δυο γνωστικά αντικείμενα (Γλώσσα, Νεοελληνικά Κείμενα), κάτι που επανήλθε το 2015-2016 στα Ε.Π.Α.Λ., με την ίδια μορφή και περιεχόμενο. Μέχρι τότε διδασκόταν τα ίδια εγχειρίδια με το Γενικό λύκειο (Π.Ι., 2002).

Στα πλαίσια του Νέου σχολείου, από το 2011 και εφεξής, η διδασκαλία της Λογοτεχνίας βασίστηκε σε αρχές και πορίσματα όπως η θεωρία της λογοτεχνίας, η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, η ερμηνευτική -κριτική παιδαγωγική και η ψυχολογία, με τη συνδρομή των οποίων σχεδιάστηκαν τα προγράμματα και η διδασκαλία των εγχειριδίων. Ειδικότερα, στο Γυμνάσιο υιοθετήθηκε η αρχή τριών διδακτικών ενοτήτων ανά διδακτικό έτος. Το περιεχόμενο των εγχειριδίων στηρίχτηκε στη λογοτεχνία των ενηλίκων, ελληνική και μεταφρασμένη, παλαιότερη και σύγχρονη αλλά και στην εφηβική λογοτεχνία (Αποστολίδου Β., Κουντουρά Ν., Προκοπίου Κ., Χοντολίδου Ε., 2007).

Επίσης η δημιουργία ομάδας αναγνωστών μέσα στη σχολική τάξη αλλά και έξω από αυτήν, με την ηλεκτρονική επικοινωνία μαθητών διαφορετικών σχολείων που ασχολούνται με την ίδια θεματική φιλοδόξησε να ενθαρρύνει την επικοινωνία και τη δημιουργία διά βίου σχέσης με το βιβλίο και το διάβασμα.

Για τη διδασκαλία της Γλώσσας στο Γυμνάσιο, χρησιμοποιήθηκε το διδακτικό πακέτο της Νεοελληνικής Γλώσσας (Α', Β', Γ Γυμνασίου), της Γραμματικής και το Λογισμικό Νέα λογομάθεια «Περί γλώσσας», χωρίς την πρόβλεψη νέων σχολικών εγχειριδίων αλλά τη χρήση πολλαπλού εκπαιδευτικού υλικού με πρωτοβουλία του εκπαιδευτικού. Κατά τον ίδιο τρόπο δομήθηκε και η διδασκαλία των αντίστοιχων μαθημάτων στο Λύκειο, όπου τα σχολικά εγχειρίδια παραμένουν από τότε έως σήμερα τα ίδια, με το ίδιο χαμηλό ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών δημιουργών και γυναικών εκπαιδευτικών στα κείμενά τους (Π.Ι., 2007).

4. Γενική ιστορική αποτύπωση της συμβολής της γυναίκας εκπαιδευτικού στο χώρο της παιδείας

Αν ανατρέξουμε στην ιστορική πληροφόρηση, θα δούμε ότι από τον 19ο αιώνα έως σήμερα οι γυναίκες έχουν κάνει άλματα με τη συμμετοχή τους στα κοινά, αλλά ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος τους ως εκπαιδευτικών, όχι μόνο διότι επιτέλεσαν και επιτελούν το έργο τους υπεύθυνα, αλλά διότι ανέλαβαν και εθνικό έργο σε "καιρούς δύσκολους", ιδρύοντας και διευθύνοντας σχολεία. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν η Καλλιρρόη Παρρέν, μεγάλη φεμινίστρια και ιδρύτρια του "Κυριακόν Σχολείον των Εργατίδων" και η Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, δασκάλα και διευθύντρια, με εθνικό και εκπαιδευτικό έργο σημαντικό, δημοτικίστρια, η οποία ξεκίνησε από την Πόλη όπου δίδαξε αρχαίους από μετάφραση και Νεοελληνική Λογοτεχνία (καινοτομία της εποχής της). Στα δε διηγήματά της φαίνεται η θέση της γυναίκας (γυναίκα, μητέρα, δασκάλισσα, ερωμένη και καλή σύζυγος) στην κοινωνία της Πόλης (Αργυροπούλου Χ., 2004).

Η Πηνελόπη Δέλτα, που το έργο της είναι μεγάλης εκπαιδευτικής και εθνικής σημασίας, συνέβαλε στην καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, θαύμαζε το «Νέο Σχολείο» του Βόλου και στήριξε την ίδρυση το 1921 της Ανωτέρας Γυναικείας Σχολής. Στις Μελέτες ή Μελετήματα (1911) διατυπώνει τις παιδαγωγικές της αντιλήψεις για την ατομικότητα του παιδιού και στο έργο της "Στοχα-

σμοί", «περί της ανατροφής των παιδιών καταδικάζει την τιμωρία. Τα παιδιά-ήρωες της Πηνελόπης Δέλτα έχουν αξίες, φιλοπατρία, αξιοπρέπεια, ειλικρίνεια, αλλά αναγνωρίζουν θετικά στοιχεία και στον εχθρό» (Αργυροπούλου Χ., 2004).

Η Έλλη Αλεξίου, δασκάλα και συγγραφέας με παιδοκεντρικές αντιλήψεις της Νέας Παιδαγωγικής, έφερε νέες αντιλήψεις στο Παρθεναγωγείο, πλησίασε τα παιδιά και τα προβλήματά τους και τα βοήθησε, κάτι για το οποίο κατηγορήθηκε.

Η Ρόζα Ιμβριώτη έρχεται να κλείσει το πορτραίτο των μεγάλων μορφών της εκπαίδευσης και του δημοτικισμού, η οποία ως φιλόλογος δίδαξε στο Κυριακόν Σχολείον Εργατριών, τάχθηκε στον αγώνα για τα δικαιώματα της γυναίκας, δημοσίευσε άρθρα για τη μόρφωση του λαού στο περιοδικό "Ελληνίς". Ο Μεταξάς την προειδοποίησε να μην «διαφθείρει τους νέους» και εκείνη του αντιπρότεινε να ιδρύσει σχολείο για παιδιά με νοητική καθυστέρηση ("Σχολείον Ανωμάτων και Καθυστερημένων Παιδών" 1937 και Πρότυπο Ειδικό Σχολείο 1938), κάτι που έγινε αμέσως δεκτό και της το ανέθεσε (Δαλακούρα Α., Ζιώγου - Καραστεργίου Σ., 2015).

Επίσης, η Σεβαστή Καλλισπέρη, η Καλλιόπη Κεχαγιά, η Αικατερίνη Λασκαρίδου που πήρε την πρωτοβουλία ίδρυσης Σχολής Νηπιαγωγών και Παιδονόμων και λειτούργησε την πρώτη Σχολή Γυμναστριών, είναι γυναίκες εκπαιδευτικοί που πρωτοστάτησαν στο χώρο της παιδείας. Σε γυναίκες εκπαιδευτικούς ανήκει και η πρωτοβουλία ίδρυσης ειδικών σχολείων και επομένως η εισαγωγή της ειδικής αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (Δαλακούρα Α., Ζιώγου - Καραστεργίου Σ., 2015).

Αυτές είναι κάποιες από τις γυναικείες μορφές που άλλαξαν το "ρουν" της γυναικείας ιστορίας στην Ελλάδα Σε σύγχρονα μάλιστα ερευνητικά δεδομένα για τη γυναικεία γραφή στα Κείμενα Νέων Ελληνικών, της Χριστίνας Αργυροπούλου (Αργυροπούλου Χ., 2015) και της Ελένης Λόππα (1996, σ. 49-60) (Λόππα- Γκουνταρούδη Ε., 1996) αναφέρεται ότι η εκπροσώπηση της γυναικείας γραφής, με βάση τα λογοτεχνικά ρεύματα και γενιές, είναι "ισχνή" λόγω μικρής παρουσίας της γυναίκας στα λογοτεχνικά δρώμενα και ανεπαίσθητα αντιπροσωπευτική, μολονότι η γυναίκα ήταν η αγαπημένη των λογοτεχνών, τόσο στην ποίηση όσο και στην πεζογραφία. Μάλιστα, οι ερευνήτριες εξειδικεύοντας την θεματική τους στην παρουσία της γυναίκας εκπαιδευτικού επισημαίνουν ότι στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας γίνεται μικρή αναφορά στην εκπαιδευτικό, δασκάλα ή σπανιότερα σε καθηγήτρια. Όσον αφορά τις αναφορές στο δάσκαλο και το σχολείο αυτές είναι πολλές και συμπερασματικά οδηγούνται οι ερευνήτριες στην διαπίστωση ότι αναπαράγονται τα στερεότυπα για τα φύλα και στον εργασιακό τομέα. Επίσης, όσον αφορά την παρουσία της γυναίκας εκπαιδευτικού στη λογοτεχνία, αυτή συμβαδίζει με ρόλους στα έργα, όπως: δασκάλα, καθηγήτρια, εκπαιδευτικός και ταυτόχρονα, μοιραία γυναίκα, ερωτευμένη ή αντικείμενο έρωτα, μητέρα και αδελφή (Αργυροπούλου Χ., 2015).

Γενικότερα, το εκπαιδευτικό λειτούργημα - επάγγελμα για την ελληνική κοινωνία ήταν συνήθως συνυφασμένο με την γυναίκα λόγω των ιδιοτήτων που της αποδίδονταν μέχρι και σήμερα, στηριγμένο σε κοινωνική βάση (μητέρα- σύζυγος, ιδιοσυγκρασία, δεξιότητες), και στο πλαίσιο των υποχρεώσεων που απέρρεαν από αυτές. Ωστόσο, η προσφορά της στο σχολείο ήταν και είναι πολυσήμαντη, καθώς λειτουργεί ως πρότυπο στη σχέση της με τα παιδιά όπως τουλάχιστον αναφέρει σε έρευνά της η Χρ. Αργυροπούλου (Αργυροπούλου Χ., 2015). Επιπρόσθετα, επιλεγόταν το συγκεκριμένο επάγγελμα παλαιότερα ως άμεση επαγγελματική αποκατάσταση των γυναικών και έχαιρε μεγάλης κοινωνικής αναγνώρισης τη δεκαετία του 1960-70. Σήμερα η οικονομική υποβάθμιση έχει ως συνέπεια και την περιφρόνηση του επαγγέλματος (στατιστικά Προγράμματος Ευρυδίκη, Ομάδα

Α΄ για την Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών, Ευρωπαϊκή Επιτροπή- στοιχεία CIRCA, 2004-4) (Αργυροπούλου Χ., 2015).

Η εικόνα αυτή της γυναίκας εκπαιδευτικού με τους πολλούς και δύσκολους ρόλους αντανακλάται σε πολλά λογοτεχνικά έργα, όπου παρουσιάζεται ως πρόσωπο ανατρεπτικό και ερωτικό, ως παιδαγωγός, ως φίλη και κοινωνική λειτουργός. Πολλές γυναίκες εξάλλου ως εκπαιδευτικοί και λογοτέχνες ή ως κοινωνικοί "επαναστάτες" έχουν προσφέρει τα μέγιστα στην εκπαίδευση και την παιδεία. Σήμερα, ευτυχώς, οι συνθήκες έχουν αλλάξει για την εκπαιδευτικό σε πολλά επίπεδα, επιμορφώνεται, αυτομορφώνεται πάνω σε νέα επιστημονικά και παιδαγωγικά δεδομένα και υπεύθυνα προσπαθεί να σμιλεύσει το μυαλό και την ψυχή των νέων για το ρόλο τους ως αυριανούς πολίτες (Αργυροπούλου Χ., 2015).

Β'. Έρευνα των σχολικών εγχειριδίων του μαθήματος των Νέων Ελληνικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, από το 1985 έως το 2018

5. Σκοπός έρευνας- Ερευνητικά ερωτήματα

Βασικός σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση της γυναικείας εκπαιδευτικής παρουσίας (προβολή της, περιθωριοποίησή της, εξοστρακισμός της) στα σχολικά εγχειρίδια των Νέων Ελληνικών (Κείμενα & Γλώσσα) της Δ/θμιας Εκπ/σης, των τελευταίων περίπου τριάντα τριών ετών (1985-2018)) και κατ'έπείταση της πιθανολογούμενης, "αποσταγματικής" μεταφοράς μηνυμάτων, προτύπων και διαμόρφωσης αγωγής στους Έλληνες μαθητές, ιδιαίτερα της ευαίσθητης εφηβικής ηλικίας, από τον τρόπο παρουσίασης ή της μη παρουσίας της.

Επίσης, βασικός στόχος της μελέτης ήταν να προσδιοριστεί αν ο τρόπος παρουσίασης της γυναίκας εκπαιδευτικού διαφοροποιείται μεταξύ των εγχειριδίων διαφορετικών χρονικών περιόδων, αντανακλώντας έτσι τις ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές, ευρύτερες ευρωπαϊκές συνθήκες και έμφυλα στερεότυπα που ίσχυαν στη χώρα μας από το 1985 έως το 2018, αλλά και την συστράτευσή της με τις αρχές της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής.

Βάσει του σκοπού και των επιμέρους στόχων επιχειρήθηκαν να απαντηθούν τα εξής ερωτήματα:

1. Είναι παρούσα η γυναίκα εκπαιδευτικός στα συγκεκριμένα σχολικά εγχειρίδια και αν ναι πώς εμφανίζεται η γυναίκα εκπαιδευτικός (δυνατή ή περιθωριοποιημένη) και ποια η αντανάκλαση των δεδομένων της εποχής στο έργο εμφάνισής της;

2. Υπάρχουν χαρακτηριστικά που επιβεβαιώνουν την εμπλοκή της σε άλλους ρόλους εκτός της δασκάλας, καθηγήτριας όπως: εκπαιδευτικός (γενικά), μοιραία γυναίκα, ερωτευμένη ή ερωμένη, μητέρα, αδελφή, στέλεχος εκπαίδευσης ή αρχηγός κοινωνικοπολιτικών αγώνων;

3. Υπάρχει σημαντικός "άλλος" που εμφανίζεται μαζί της και αν ναι, επισκιάζει την "εικόνα" της ως εκπαιδευτικού-λειτουργού;

4. Μπορεί η παρουσία της, σε σχέση με τα κειμενικά δεδομένα από τα οποία αναδύεται, να τραβήξει την προσοχή των μαθητών και να περάσει έμφυλα μηνύματα - έμφυλες ανισότητες;

5. Στα νεότερα σχολικά εγχειρίδια η γυναικεία εκπαιδευτική παρουσία παραμένει με τα ίδια χαρακτηριστικά ή επηρεάζεται από την ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική της ισονομίας- ισοτιμίας μεταξύ των φύλων;

6. Μεθοδολογία

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε κατά την παρούσα μελέτη του περιεχομένου των βιβλίων και την επίτευξη του βασικού της στόχου, στα πλαίσια της ποιοτικής έρευνας είναι η ερμηνευτική, η

οποία εφαρμόζεται στο πλαίσιο της Νοολογικής ή Ερμηνευτικής Παιδαγωγικής, αλλά και άλλων θεωρήσεων που εμφανίστηκαν στη διάρκεια του 20ου αιώνα, όπως της Φαινομενολογικής, Ψυχαναλυτικής και Δομιστικής Παιδαγωγικής.

Η ερμηνευτική μέθοδος της μελέτης προσέγγισε το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτούργησαν και λειτουργούν τα βιβλία και την υποβόσκουσα παρουσίαση των έμφυλων μηνυμάτων τους με στόχο τους δέκτες τους, ενταγμένα πάντα στο ιστορικό τους πλαίσιο.

Ειδικότερα η διαχείριση της έρευνας-μελέτης και των αναλύσεων του περιεχομένου της είχε ως αφετηρία και γνώμονα τον συγκροτούμενο σκοπό, τα ερευνητικά ερωτήματα και τα θεωρητικά "υποστυλώματά" του.

Απότοκος της όλης διεργασίας ήταν η μελέτη και τα απορρέοντα συμπεράσματα της, από την συγκρότηση των κατηγοριών που προέκυψαν με βάση τις σχετικές αναφορές στη γυναίκα εκπαιδευτικό, στα κείμενα των εγχειριδίων ως εξής:

α. ο τρόπος εμφάνισης των γυναικών εκπαιδευτικών (περιθωριοποιημένη ή πρωταγωνιστική παρουσία της), αν υπήρχε, ποιο ήταν το "πλαίσιο" της εποχής της συγγραφής του έργου και η «ταυτότητα» του ίδιου του έργου,

β. οι ρόλοι (πρόσωπο ανατρεπτικό, ερωτικό – παιδαγωγός - λειτουργός, κοινωνική λειτουργός - φίλη - αγαπημένο πρόσωπο, - σύγχρονη, ενημερωμένη εκπαιδευτικός - μητέρα, σύζυγος - στέλεχος Εκπαίδευσης) που παισιώνουν το λειτούργημά της (αν υπάρχουν),

γ. ο σημαντικός άλλος και η σχέση μαζί της,

δ. τα κειμενικά δεδομένα που παισιώνουν την παρουσία της, κατά πόσο δηλώνουν φανερά ή λανθάνοντα μηνύματα έμφυλων ανισοτήτων.

Εν κατακλείδι, κατατέθηκαν οι απορρέουσες απόψεις από τα δεδομένα της μελέτης καταγράφοντας παράλληλα τις χαρακτηριστικές αναφορές (μέσα από το κείμενο). Παράλληλα έγινε προσπάθεια "αποκωδικοποίησης" των έμφυλων μηνυμάτων για την γυναικεία εκπαιδευτική παρουσία των σχολικών εγχειριδίων που εξετάστηκαν και τέλος ομαδοποιημένα (κατηγορίες) ερμηνεύτηκαν με βάση τις "εποχικές συνιστώσες" τους (κοινωνικοπολιτικές-ιδεολογικές).

7. Αποτελέσματα και συζήτηση

7.1. «Η παρουσία της γυναίκας εκπαιδευτικού και οι συνδηλωτικές -συνυποδηλωτικές προεκτάσεις, με φανερά ή λανθάνοντα μηνύματα έμφυλων ανισοτήτων»

Η νεότερη γλωσσολογία υποστηρίζει πως ο βασικός τρόπος επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων είναι η γλώσσα και πως το σημασιολογικό φορτίο με το οποίο τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας έχουν συμφωνήσει να φορτίσουν τη συγκεκριμένη λέξη ή φράση ή έννοια ή οποιαδήποτε περίοδο λόγου, ώστε να συνεννοούνται μεταξύ τους, ανήκει στον όρο δήλωση. Όσο αφορά την συνυποδήλωση, υποστηρίζει πως δηλώνει τις ιδιαίτερες σημασιολογικές αποχρώσεις (ή σημασίες) που δυνητικά αποκτά το αρχικό σημασιολογικό φορτίο και που έχουν σχέση με κάποιες γλωσσικές περιστάσεις ή με τις εμπειρίες κάποιων ομιλητών, με συνειρμούς, με εντυπώσεις, με εικόνες και συναισθήματα που δημιουργούνται, στοιχεία τα οποία διαφέρουν από άτομο σε άτομο ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, την κοινωνία ή ανάλογα με τις εμπειρίες τις οποίες συνήθως μοιράζονται άνθρωποι με κοινό γλωσσικό, εθνικό, πολιτισμικό, κοινωνικό, επαγγελματικό υπόβαθρο (Ζυμβραγάκης Α., 2019) και είναι ανεξάρτητα ή ακόμη και σε αντιδιαστολή με τη δηλωτική σημασία μιας λέξης. Επίσης, η συνυποδήλωση συνδέεται με τη συγκινησιακή χρήση της γλώσσας, "αφού συγκινείται από (και με) τη δήλωση" (Κουτσογιάννης Δ., 2006).

Εν κατακλείδι, θα λέγαμε ότι η δήλωση και η συνδήλωση είναι κατεξοχήν γλωσσικό φαινόμενο και μάλιστα η λογοτεχνία (ο κατεξοχήν τομέας της συνδήλωσης) και ιδιαίτερα η ποίηση, βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στο φαινόμενο της συνδήλωσης, κατορθώνοντας να προκαλέσει διαφορετικές σκέψεις και συναισθήματα σε κάθε αναγνώστη (Ζυμβραγάκης Α., 2019).

Εξετάζοντας λοιπόν τα εγχειρίδια του μαθήματος των Νέων Ελληνικών και λαμβάνοντας υπόψη τις αναφορές στην γυναίκα εκπαιδευτικό, υπό το πρίσμα της συνδήλωσης - συνυποδήλωσης, για τυχόν ευρήματα μηνυμάτων (φανερών ή λανθανόντων) έμφυλων ανισοτήτων, καταλήξαμε στα εξής:

1. Στα περισσότερα κείμενα που εξετάστηκαν παραπάνω οι γυναίκες εκπαιδευτικοί "ομογενοποιούνται" με τους άνδρες συναδέλφους τους ως προς την εκπαιδευτική ιδιότητά τους και προσφωνούνται όλοι ως δάσκαλοι, καθηγητές, παιδαγωγοί, συνεργάτες, σύμβουλοι και μεταδότες γνώσεων των παιδιών, π.χ. "...Τη μέρα εκείνη όλο το Λύκειο είχε συνταχτεί σ' ένα πεζοδρόμιο του Γαλατά, οι καθηγητές κι οι δάσκαλοι επικεφαλείς, ..." (Κ.Ν.Λ. Β' Γυμνασίου, 1998) (Γρηγοριάδης Ν., Καρβέλης Δ., Μπαλάσκας Κ., Παγανός Γ., Πυλιώτου Μ., 1998), "Λεώνη" (1999), "... Ο μπαμπάς της έχει εδώ και δυο χρόνια, που προτείνει να φέρει καθηγητές στο σπίτι για να την βοηθήσουν να καλύψει την ύλη του Λυκείου..." (Κ.Ν.Λ. Α' Γυμνασίου, 2012) (Πυλαρινός Θ., Χατζηδημητρίου Σ., Βαρελάς Α., 2012). Φυσικά, στην ομαδοποίηση αυτή κυρίαρχο λόγο έχει το αρσενικό γένος (κλίσης) ονομάτων-ουσιαστικών, κάνοντας το θηλυκό γένος αόρατο και στηρίζοντας τη διατήρηση των παραδοσιακών ρόλων και συμπεριφορών από τους μαθητές και τις μαθήτριες που είναι οι αποδέκτες του σχολικού αυτού υλικού.

2. Μια δεύτερη παράμετρος που εντοπίστηκε αφορούσε την γυναικεία "ετικετοποίηση" κάποιων μαθημάτων και συγκεκριμένα της μουσικής (η μουσικού), του πιάνου (η καθηγήτρια πιάνου), Μήτσου Ανδρέας, "Η πρόποση", "...η κυρία Σπεράντζα, η καθηγήτριά μου του πιάνου..." (Κ.Ν.Λ. Β' Γυμνασίου, 1998) (Πυλαρινός Θ., Χατζηδημητρίου Σ., Βαρελάς Α., 2012), των καλλιτεχνικών (η καλλιτεχνικού), των Γαλλικών (η γαλλίδα), των Αγγλικών (η εγγλέζα δασκάλα), Πολίτης Κοσμάς, "Η γνωριμία με τη Μόνικα", "... Βέβαια έχω εγγλέζα δασκάλα στο σπίτι..." (Κ.Ν.Λ. Γ' Γυμνασίου, 2003) (Γρηγοριάδης Ν., Καρβέλης Δ., Μπαλάσκας Κ., Παγανός Γ., Μηλιώνης Χ., 2003) και των Φιλολογικών μαθημάτων, κυρίως της Ιστορίας, όπου δεν αναφέρονται τόσο ως φιλόλογοι όσο με τα επώνυμά τους (προσφωνούνται ως κυρίες), αλλά και δασκάλες γενικότερα, σαν να μην ανήκουν στο επιστημονικό "status quo των αρσενικών του είδους", αλλά της οποιαδήποτε κυρίας που χρήζει σεβασμού κατά την προσφώνησή της για διάφορους λόγους, Μ. Καραγάτσης, "Η κυρία Νίτσα", (1928), "...Η πρώτη μου αγάπη, ... Η κυρία Νίτσα -αυτό ήταν τ' όνομα της πρώτης δασκαλικής μου αγάπης- ... Το μάθημα της κυρίας Νίτσας ήταν ιεροτελεστία... Το μάθημα το ρουφούσαμε σαν μέλι από το στόμα της ...", (Χατζηδημητρίου Σ., Μέντη Θ., Γαραντούδης Ε., 2006) ,"αποκαθλώνοντάς" την από την εκπαιδευτική της ειδικότητα και επιστημονοσύνη. Σε ένα κείμενο μάλιστα προσφωνείται με το υποκοριστικό του ονόματός της (Αννούλα) η νηπιαγωγός, ταυτιζόμενη (ή προσπάθεια ταύτισής της) η επαγγελματική της ιδιότητα με το ηλικιακό επίπεδο των μαθητών και γεννώντας περισσότερο συναισθήματα τρυφερότητας (ως μάνα-γυναίκα), που υποδέχεται τα παιδιά (σαν πουλάκια στη φωλιά τους), Ιορδανίδου Μαρία, "Τα φαντάσματα", "...το νηπιαγωγείο στην αυλή μας... τα πουλάκια μου το πρωί τρέχουν χαρούμενα στο σχολειό τους... Πηγαίνουν να ανταμώσουν την Αννούλα, που τα περιμένει με ανοιχτή αγκαλιά..." (Κ.Ν.Λ. Α' Γυμνασίου, 2012) (Πυλαρινός Θ., Χατζηδημητρίου Σ., Βαρελάς Α., 2012).

3. Άλλο λανθάνον στοιχείο που ανιχνεύτηκε προς την πλευρά της έμφυλης ανισότητας ήταν η εκ προοιμίου φυλετική αντίδραση, όπως της γαλλίδας καθηγήτριας που έφυγε τρέχοντας να φέρει νερό που χρειαζόταν ο Διευθυντής της, η δασκάλα που δεν μπορεί ως γυναίκα να καταφέρει να

δημιουργήσει ένα ήσυχο κλίμα διδασκαλίας στην τάξη της και γι' αυτό απευθύνεται στον Διευθυντή, για να τα τιμωρήσει και να επιβάλει την τάξη ως άνδρας, Ρενέ Γκοσινί - Σαν Ζακ Σανπέ, "Ο μικρός Νικόλας και η παρέα του", (2000), *"Μιλάτε με το διπλανό σας"*, "...και τότε πάλι, σχεδόν πάντα, η δασκάλα το βλέπει και ζητάει να της το πάμε και ύστερα να το πάμε στο διευθυντή ... Και στο τέλος σας τιμωρεί!", (Ν.Ε.Γ. Β' Γυμνασίου, 2006 - ενότητα: "Το σχολείο στο χρόνο") (Χατζηδημητρίου Σ., Μέντη Θ., Γαραντούδης Ε., 2006), αλλά και σε άλλη περίπτωση, η μαθήτριά να της μιλά ειρωνικά και να διανθίζεται ο λόγος με αδόκιμους όρους-λέξεις αργκό, όπως: μουσικού, καλλιτεχνικού, Χαρά Γιαννακοπούλου, "Αρχίζουμε πρόβες για την εθνική γιορτή" (απόσπ. από το κείμενο: Λητώ, 1999), *"...Σοβαρά σοβαρά, λέω στη Βαφειώτη, που είναι πολύ κλασική καλλιτεχνικού ...- Είμαι στη διάθεσή σας, κυρία Βαφειώτη, έτοιμη να ταχθώ στην καλλιτεχνική δημιουργία!... Σηκώνει τα φρύδια με ύφος σαν να λέει «Τώρα με δουλεύει η μικρή;... Η Καρακατσάνη, η μουσικού, ...προσπαθεί να δέσει όλες τις φωνές και τα όργανα μαζί, ..."*, (Ν.Ε.Γ. Β' Γυμν., Τετράδιο Εργασιών, ενότητα 4η, 2006) (Γαβριηλίδου Μ., Εμμανουηλίδης Π., Εμμανουηλίδου - Πετρίδου Ε., 2006), σε μια "ρώτα" υποτιμητική για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και φυσικά για μια γυναίκα που προσπαθεί να δώσει τα φώτα της στα παιδιά, να παρουσιάζεται ανίσχυρη παιδαγωγικά και να ισοπεδώνεται ως προς το σκεπτικό και την αδρανοποιημένη - συμβιβασμένη θέση της, με αυτή της έφηβης.

4. Επίσης, οι ειδικότητες έχουν πάντα την αρσενική κατάληξη (-ος), όπως Μαθηματικός, Φυσικός, Φιλολόγος, Παπανούτσος Ε., "Η φυσιογνωμία του δασκάλου" (δοκίμιο), "... φορτωμένο με βαρύτατες ευθύνες ...το έργο του δασκάλου... εξάαιρετος φιλόλογος, ..." (Θεμ. Κύκλοι -ενότητα: Παιδεία- Εκπαίδευση Γεν. Λυκείου, 2015) (Μπεχλιβάνης Θ., Μανωλίδης Γ., Φλώρου Φ., 2015), υponοώντας μέσω της χρήσης της γλώσσας, πως πίσω από τη γενετική χρήση (έμφυλη -gender) του αρσενικού δεν υπάρχουν και οι γυναίκες αλλά μόνον οι άνδρες και ο γλωσσικός σεξισμός, με "είδος προς εξαφάνιση" την γυναίκα και πρωταγωνιστή τον άνδρα, οδηγεί στον συμβολικό αποκλεισμό τους από όλα τα πεδία και τις δραστηριότητες της κοινωνίας που χαίρουν κάποιας αναγνώρισης ή αξίας.

5. Επιπρόσθετα, η γυναίκα δασκάλα παρουσιάζεται "εύθραστη", συναισθηματική, μέχρι του σημείου να κλαίει μαζί με μαθήτριά της, όπως στο έργο της Άννας Φράνκ "Το ημερολόγιο της Άννας Φρανκ" (1942), *"... Ήμουν στο σχολείο Μοντεσόρι ...Στην έκτη τάξη είχα δασκάλα τη διευθύντρια, κυρία Κ. Στο τέλος του χρόνου είχαμε σπαρακτικούς αποχαιρετισμούς, κλάψαμε κι οι δύο..."* (Θεματικοί Κύκλοι -ενότητα: Γλώσσα- Λόγος και Διάλογος- Γενικού. Λυκείου, 2015) (Μπεχλιβάνης Θ., Μανωλίδης Γ., Φλώρου Φ., 2015), να είναι άβουλη, παθητική προσωπικότητα, υποχείριο των εκμεταλλευτών της, Άντον Τσέχοφ, "Ένας αριθμός" (αφήγημα), *"...Τις προάλλες φώναξα στο γραφείο μου τη δεσποινίδα Ιουλία, τη δασκάλα των παιδιών... Και της έδωσα έντεκα ρούβλια. ...Ευχαριστώ, ψιθύρισε... Μα, διάολε, εγώ σε έκλεψα, σε λήστεψα!... Μα γιατί δε φωνάζεις για το δίκιο σου; Γιατί στέκεσαι έτσι σαν χαζή; ... Γιατί είσαι άβουλη; Μουρμούρισε ... και βγήκε..."*, (Κ.Ν.Λ. Β' Γυμνασίου, 2006) (Χατζηδημητρίου Σ., Μέντη Θ., Γαραντούδης Ε., 2006), καθαρά γυναικεία χαρακτηριστικά, παλαιότερων εποχών και νοοτροπιών, αλλά και να σκέφτεται την κοινωνική αποκατάστασή της μέσω του γάμου, Γιώργης Γιατρομανωλάκης, "Η τελετή" (1974), *"...Η χολερική καθηγήτρια είχε κενό... Είπε πως προορισμός του ανθρώπου είναι να κάνει οικογένεια. Να βρεις ένα σύντροφο στη ζωή. ..."*, (Κ.Ν.Λ. Γ' Γεν. Λυκείου, 2017) (Γρηγοριάδης Ν., Καρβέλης Δ., Μπαλάσκας Κ., Παγανός Γ., Μηλιώνης Χ., Παπακώστας Γ., 2017).

6. Υπήρξε και η περίπτωση της πλήρους ανδροκρατούμενης κοινωνίας και των παρεπόμενων της («Η δασκάλα έβγαινε στην πόρτα... χλωμή και ασάλευτη»), όταν η γυναίκα του δασκάλου, ονομάζεται δασκάλα και η ίδια, ζώντας μέσα από την ύπαρξη του συζύγου της, χωρίς ίχνη οντότητας και μοναδικής ύπαρξης, Χατζόπουλος Κ., "Το σπίτι του δασκάλου", *"...Η δασκάλα έβγαινε στην πόρτα..."*

χλωμή και ασάλεπτη... " (Κ.Ν.Λ., Α΄ Λυκείου, 1998) (Γρηγοριάδης Ν., Καρβέλης Δ., Μπαλάσκας Κ., Παγανός Γ., 1998).

7. Η γυναίκα εκπαιδευτικός δεν εμφανίζεται εν ώρα εργασίας να δρα, ενώ της "προσάπτονται" ιδιότητες (γυναίκα-μάννα, γυναίκα-αγάπη, τρυφερότητα) ακόμα και κατά τη διάρκεια του μαθήματος, καταδεικνύοντας τα κοινωνικά στερεότυπα της ανδροκρατούμενης ιδεολογικά, κοινωνίας. Έτσι, ονειρεύεται να βοηθά απροστάτευτα παιδιά, να τα ζυμώνει ψωμί, να ράβει τα ρούχα τους, να τα σκεπάζει μην κρυώσουν και να τα αγκαλιάζει σαν μάννα, Νικηφόρος Βρετάκος, "Τα δεκατέσσερα παιδιά" (απόσπ. από το ποίημα: Η γυναίκα με το τσακισμένο χέρι, 1957), "...*Εν αρχή ην η αγάπη... Έβλεπες πως ράβεις με τα δυο σου χέρια, έβλεπες πως ζυμώνεις με τα δυο σου χέρια, ... Έμπαινες στο σχολειό κι... Θυμόσουν πως η αγκάλη σου ήταν μισή κι ανεβαίνοντας πάνω στην έδρα σου άνοιγες τη λύπη σου και τα σκέπαζες, όπως ο ουρανός σκεπάζει τη γη ...*", (Κ.Ν.Λ. Β΄ Γυμν., 1998) (Γρηγοριάδης Ν., Καρβέλης Δ., Μπαλάσκας Κ., Παγανός Γ., Πυλιώτου Μ., 1998), σε σημείο που να έχει ο αναγνώστης την εικόνα της μάννας και όχι της εκπαιδευτικού. Άλλωστε είναι αξιοσημείωτο πως οι γυναίκες είναι κυρίως δασκάλες (πιο κοντά στα παιδιά με μητρική αγάπη) και σε μεμονωμένες μόνο περιπτώσεις καθηγήτριες, Ένθετο «ΒΗΜΑ / ΙΣΤΟΡΙΑ», εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ της Κυριακής (2002) - διασκευή, "Διακρίσεις σε βάρος των γυναικών", "...*Γιατί είναι αποδεκτό για τις γυναίκες να είναι γραμματείς...και δασκάλες, αλλά απολύτως απαράδεκτο για αυτές να είναι μάνατζερ, διευθυντές... και μέλη του Κογκρέσου;...*", (Ν. Ε.Γ. Γ΄ Γυμνασίου, 2010- ενότητα: "Είμαστε όλοι ίδιοι. Είμαστε όλοι διαφορετικοί") (Σκιά Α., Τσέλιου Β., Κατσαρού Ε., Μαγγανά Α., 2010).

8. Η περιγραφή των εξωτερικών χαρακτηριστικών των γυναικών εκπαιδευτικών είναι συνήθως λεπτομερής με στοιχεία κυρίως περιποιημένης γυναίκας (φροντίδα για να είναι αρεστή, όπως προτάσσουν οι κοινωνικοί κανόνες για την γυναίκα και ξανθιά), Νένα Ι. Κοκκινάκη, "Μεγαλώνουμε" (απόσπ. από το κείμενο: "Η Ζωίτσα", 2002), "...*Στα μαθηματικά ... Συνήθως παρατηρώ την καθηγήτριά μου, την κυρία Πασσά, όμορφη με ξανθά μαλλιά και πολύ μοντέρνα ντυμένη, ... λερώνει τα κόκκινα νύχια της καθώς γράφει εξισώσεις στον πίνακα....*", (Ν.Ε.Γ. Β΄ Γυμν., Τετράδιο Εργασιών, ενότητα: 4η, 2006) (Αγγελάκος Κ., Κατσαρού Ε., Μαγγανά Α., 2006) και όταν εμφανίζεται με όχι και τόσο εκτενή περιγραφή εμφάνισης, αλλά με ικανότητες παραγωγικής διδασκαλίας που κάνει τα παιδιά να αγαπούν το μάθημα, είναι κυρίως γυναίκα φιλόλογος, "...*Το ωραιότερο μάθημα στην πρώτη γυμνασίου είναι σίγουρα η ιστορία. Η καθηγήτριά μας, η κυρία Πιπερίγκου, ... Λεπτή, μικροσκοπική, μ' ένα χάρακα πάντα στο χέρι για να δείχνει στο χάρτη τις αποικίες των Ελλήνων, ... διηγείται τόσο όμορφα, έτσι που όλες αγαπάμε πολύ την ιστορία και δεν τη βαριόμαστε ποτέ.*", (Ν.Ε.Γ. Β΄ Γυμν., Τετράδιο Εργασιών, ενότητα 4η, 2006) (Αγγελάκος Κ., Κατσαρού Ε., Μαγγανά Α., 2006). Και πάλι το γραμματειακό- γλωσσικό είδος της περιγραφής έρχεται να ενισχύσει το στερεότυπο όμορφη γυναίκα (ξανθιά, περιποιημένη, κομψή, βαμμένη), μα όχι και τόσο καλή στη δουλειά της και από την άλλη η όχι και τόσο εμφανίσιμη γυναίκα κλασικών σπουδών να είναι πιο επιτυχημένη στο έργο της. Άλλωστε, είναι γνωστή η εντύπωση που είχαν πριν το φεμινιστικό κίνημα, πως οι άσχημες και οι καχεκτικές ασχολούνταν με την επιστήμη, κάτι εντελώς παράλογο και μη επιστημονικό.

9. Τέλος, έρχεται η "αποκρουστική" εικόνα της ανύπαντρης εκπαιδευτικού, της μη καταξιωμένης κοινωνικά, αφού δεν έχει οικογένεια και η οποία φέρει κάθε είδους ασχήμια εξωτερική αλλά και ψυχοσυναισθηματική και είναι περιστοιχισμένη από τα επίθετα: άσχημη, κακότροπη και γκεργκέφω (δύστροπη γεροντοκόρη), Ιωάννου Γιώργος, "Τα πατσούλια", "... *Η δασκάλα μας, μια ανεκδιήγητη γκεργκέφω, ...*", (Νέα Ελληνικά, Β΄ ΕΠΑ.Λ- ενότ.:3η, 2017) (Μπαλιάμη – Στεφανάκου Δ.,

Κωνσταντινίδης Κ., Δελή Χ., Αγγελάκος Κ., Κατσαρού Ε., 2017) και φυσικά η σχέση της με τα παιδιά είναι η χειρίστη και απλώς την ανέχονται.

7.2. «Το ιστορικοπολιτικό – ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής των σχολικών εγχειριδίων των Νέων Ελληνικών που ευνοούσε τα έμφυλα στερεότυπα »

Στην παρούσα μελέτη η "αποθησαύριση" και αποκωδικοποίηση του υλικού των σχολικών εγχειριδίων και των ανθολογούμενων κειμένων τους εντόπισε δεκαέξι (16) κείμενα (Κ.Ν.Λ.), ανθολογούμενα σε σχολικά εγχειρίδια Γυμνασίου και Λυκείου που εκδόθηκαν και διδάσκονται από το 1998-2017 (αναθεωρημένες εκδόσεις του 2006/2007), στα οποία η παρουσία της γυναίκας εκπαιδευτικού υποκρύπτεται κυρίως πίσω από τη γενική (αρσενική ταυτότητα) εκφώνηση: εκπαιδευτικός, δάσκαλοι, καθηγητές, παιδαγωγός, εμπνευστής, καθοδηγητής. Αυτή η παρουσίαση θα μπορούσε να γίνει κατανοητή σε εγχειρίδια παλαιότερης εποχής απ' την ερευνοούμενη, λόγω της θέσης της γυναίκας στα κοινωνικά δρώμενα. Όμως σε μια εποχή που η γυναίκα έχει κατακτήσει την ισότητα, κερδίζοντας ισάξια δικαιώματα, κατακτώντας την πανεπιστημιακή μόρφωση και όλους τους ανδροκρατούμενους χώρους, με την επιπρόσθετη ευρωπαϊκή πολιτική κατεύθυνση περί ισότητας και στην εκπαίδευση, κάτι τέτοιο βρίσκεται σε αναντιστοιχία με τα κοινωνικά, πολιτικά και ιδεολογικά δεδομένα του 21ου αιώνα και την παιδεία που υπόσχεται πως θα παράσχει.

Επίσης, πρόκειται για κείμενα με αναφορές στην περίοδο διακυβέρνησης του Βενιζέλου, της μεταρρύθμισης του 1917, της καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας, του Α' & Β' Παγκόσμιου, του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, την μετακατοχική περίοδο και το κίνημα στο Γουδί (1909), προσπαθώντας να περάσουν ανθρωπιστικά - κοινωνικά μηνύματα, την ανάγκη διόρθωσης στα κακώς κείμενα της εκπαίδευσης (προγονοπληξία, σχολαστικισμός, δασκαλοκεντρισμός, έλλειψη ελευθερίας σκέψης και δράσης), τον κακώς νοούμενο νεοελληνικό νεοπλουτισμό και την "ασχήμια" του ναζισμού στην Γερμανία. Εδώ θα μπορούσε κάποιος να παρατηρήσει, πως θα μπορούσαν οι ομάδες επιλογής και συγγραφής των εγχειριδίων να τα είχαν εμπλουτίσει με νεότερα κείμενα (νεότερων συγγραφέων- ποιητών, όπου ήταν εφικτό) προκειμένου να υποστηρίξουν την σκοποθεσία τους και ταυτόχρονα τις σύγχρονες ευρωπαϊκές επιταγές περί ισότητας στην εκπαίδευση. Είναι ανεπίκαιρο και άστοχο, εγχειρίδια με βάση τους τη γλώσσα, που διδάσκονται σήμερα, να αναπαράγουν τα στερεοτυπικά δεδομένα της Ελλάδας προηγούμενων δεκαετιών.

Ενδιαφέρουσα είναι η εικόνα που αποκομίζει κανείς από την έρευνα γλωσσικών σχολικών εγχειριδίων (1994-2017) Γυμνασίου, Λυκείου και ΕΠΑΛ, τα οποία προσεγγίζουν με πολύ μεγαλύτερη επιτυχία την αντιστοιχία τους με τα νέα εποχικά δεδομένα (κοινωνικά, ευρωπαϊκά, εκπαιδευτικά και Αναλυτικά Προγράμματα), όσον αφορά την επιλογή περιεχομένου των ανθολογούμενων κειμένων, αλλά επίσης υστερούν ως προς την παρουσία και παρουσίαση της γυναίκας εκπαιδευτικού στην πλειονότητά τους (απλές αναφορές). Έτσι, ανάμεσα σε αυτοβιογραφίες, περιοδικό τύπο, μαθητικά περιοδικά, επιστολές, εκφωνήσεις λόγων στη βουλή των εφήβων και στην ΟΛΜΕ., φιλοσοφικά δοκίμια, ανακοινώσεις και αποσπάσματα βιβλίων (σύνολο 29 κείμενα), η παρουσία της εκπαιδευτικού γίνεται αισθητή μέσω του γενικού αρσενικού (σεξιστική χρήση της γλώσσας) τύπου, εκπαιδευτικοί - καθηγητές τις περισσότερες φορές και ελάχιστα ως γυναίκα εκπαιδευτικός, η οποία όμως έχει πιο αισθητή- ενεργητική παρουσία σε σχέση με την γυναίκα εκπαιδευτικό των Κ.Ν.Λ.. Συμμετέχει σε αδελφοποιήσεις σχολείων, στηρίζει με τη δράση της κοινωνικές ομάδες, είναι παιδαγωγός, αλλάζει ο ρόλος της στην τάξη λόγω της τεχνολογίας (κοινωνία της πληροφορίας), προσφέρει γενικότερα ως γυναίκα με πολλούς ρόλους, έχει πλέον την ειδικότητα της ξενόγλωσσης εκπαιδευτικού, αν είναι φιλόλογος οφείλει να αφήνει στα παιδιά χώρο για αυτενέργεια, κριτική και

διάλογο. Επίσης επικοινωνεί με τα παιδιά, τα μυεί στη ζωή, τα ενθαρρύνει, τα εμψυχώνει, συμβάλλει στο δημιουργικό σχολείο και συμμετέχει σε εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως και οι άνδρες συνάδελφοί της.

Γίνεται κατανοητή αμέσως, η προσπάθεια που έγινε στα γλωσσικά εγχειρίδια για τον εκσυγχρονισμό τους και τη σύμπλευσή τους με τα νέα ΑΠΣ και ΔΕΠΠΣ. Αξιοσημείωτο είναι πως από τα επιλεγμένα κείμενα μόνο το ένα (1) αναφέρεται στον Κοσμά τον Αιτωλό, τρία (3) από αυτά φέρουν ημερομηνία έκδοσης από 1945-1999 και τα υπόλοιπα είκοσι πέντε (25) είναι κείμενα με χρονολογία συγγραφής μετά το 2000.

Επίσης, υπήρξαν δεκαοχτώ (18) κείμενα ανθολογούμενα στα σχολικά εγχειρίδια (1999-2018) των Κ.Ν.Α., Γυμνασίου -Λυκείου- ΕΠΑΛ και στην Νεοελληνική Γλώσσα του Γυμνασίου όπου η γυναίκα εκπαιδευτικός ήταν το κυρίαρχο πρόσωπο (ενεργή εκπαιδευτικός που συμμετέχει και προωθεί τα σχολικά προγράμματα, έχει άποψη ή είναι Διευθύντρια).

Παράλληλα, ήταν εντυπωσιακή η απόλυτη απουσία των γυναικών εκπαιδευτικών στα εγχειρίδια Έκθεσης - Έκφρασης του Λυκείου, της ίδιας περιόδου(1999-2018). Επιπρόσθετα, τα κείμενά τους χρονολογούνται μεταξύ 1928 και 2003 το νεότερο, φέρνοντας την εικόνα της εκπαιδευτικού όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, παλαιότερων εποχών του Α΄ και Β΄ Παγκόσμιου Πόλεμου, της τσαρικής Ρωσίας, του εμφυλίου στην Ελλάδα, του 1983 (μολονότι ήταν έτος νομικής κατοχύρωσης ίσων δικαιωμάτων στις γυναίκες και υπογραφή της ευρωπαϊκής σύμβασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων), του 1991 (με φεμινιστικά χαρακτηριστικά), του 1999 (με κοινωνικές αλλαγές στην Ελλάδα που υποδέχονταν πλήθος οικονομικών μεταναστών και αυτό να αντανάκλαται στην εκπαίδευση -πολυπολιτισμικές τάξεις) αλλά και του 2002-2003 με αναφορές στην τεχνολογία και ειδικότητες καθηγητριών (π.χ. μαθηματικός) και βιογραφικό καθηγήτριας.

Αντίστοιχα, η παρουσία γυναικών εκπαιδευτικών σημειώνεται σε ποικιλία κειμένων: ποιήματα, αφηγήματα, μυθιστορήματα, διηγήματα εφημερίδες και βιογραφικά σημειώματα που εμπεριέχονται σε γλωσσικά εγχειρίδια του Γυμνασίου που εκδόθηκαν το 2006 και διδάσκονται από το 2006 μέχρι και σήμερα. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί και πάλι ο πρωτοποριακός, επίκαιρος χαρακτήρας τους.

Όσον αφορά, τους ρόλους με τους οποίους εμφανίζεται να πρωταγωνιστεί η γυναίκα εκπαιδευτικός στα σχολικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν, σε δυο (2) αναφέρεται ως ερωτικό-ποθούμενο πρόσωπο, σε επτά (7) ως δασκάλα- παιδαγωγός-λειτουργός, σε έξι (6) ως φίλη και αγαπημένο πρόσωπο των παιδιών, σε έξι (6) ως σύγχρονη, ενημερωμένη εκπαιδευτικός (και λειτουργός), σε δυο (2) αναφέρεται ως μητέρα- σύζυγος και σε επτά (7) ως στέλεχος Εκπ/σης (Δ/ντρια). Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι ως φίλη και αγαπημένο πρόσωπο των παιδιών, ενημερωμένη επαγγελματίας (και λειτουργός) εκπαιδευτικός και ως στέλεχος Εκπ/σης (Δ/ντρια), παρουσιάζεται σε σχολικά εγχειρίδια που εκδόθηκαν - κυκλοφόρησαν και διδάσκονται (αναθεωρημένα) από το 2006 έως σήμερα και μόνο το ένα (1) κείμενο ανήκει σε εγχειρίδιο παλαιότερο (1999), την Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία του Λυκείου. Ενδεικτικό και εδώ της σοβαρής προσπάθειας εκσυγχρονισμού και στήριξης της ισότητας στην εκπαίδευση, αλλά σε πρωτολειαική μορφή έως σήμερα.

Ωστόσο, όπου υπήρξε γυναικεία εκπαιδευτική παρουσία ή τουλάχιστον "φωτογραφιζόταν" ως παρουσία, δεν ήταν μόνη σαν σε θεατρικό μονόλογο και εκτός πραγματικότητας και ιστορικών, κοινωνικών καταστάσεων. Πάντα υπήρχε δίπλα της ο "Σημαντικός Άλλος ή Άλλοι". Έτσι σε σύνολο εξήντα τριών (63) κειμένων πάντα ως "Σημαντικός Άλλος" αναφέρονταν ή υπονοούνταν τα παιδιά - μαθητές της, κάτι αναμενόμενο για τον αναγνώστη. Επιπλέον σε οχτώ (8) εξ αυτών και εκτός των παιδιών που είναι ο σταθερός "Σημαντικός Άλλος", προστίθενται οι εξής "Σημαντικοί Άλλοι": α. Γερμανοί και Τούρκοι κατακτητές κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου (Κ.Ν.Α. Β΄

Γυμνασίου, 1998), β. Ιταλοί κατακτητές κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου (Κ.Ν.Α. Γ΄ Γυμνασίου, 1998), Ο Διευθυντής (Ν.Ε.Γ. Α΄ Γυμνασίου, 2003), Σύλλογοι, εμπορικοί φορείς της Κομοτηνής ως αρωγοί της σχολικής κοινότητας (Ν.Ε.Γ. Α΄ Γυμνασίου, 2003), ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος, την ημέρα του αγιασμού σε σχολείο (Ν.Ε.Γ. Α΄ Γυμνασίου, 2013), τα νέα σχολικά δεδομένα- κοινωνία της πληροφορίας (Τ.Π.Ε.) και οι αλλαγές που επιφέρουν στον ρόλο του δασκάλου (Ν.Ε.Γ. Α΄ Γυμνασίου, 2013), η σπιτονοικοκυρά ως φορέας κοινωνικών, στερεοτυπικών επαγγελματικών προτύπων (Ν.Ε.Γ. Β΄ Γυμνασίου, 2006) και η Διευθύντρια με τους συναδέλφους εκπαιδευτικούς (Κ.Ν.Α. Γ΄ Γενικού Λυκείου, 2017).

Φυσικά, η μελέτη κατέληξε πως στα μισά περίπου από τα εξήντα τρία (63) κείμενα (ποικιλία ειδών και επικοινωνιακού πλαισίου) που μελετήθηκαν τα οποία ήταν κυρίως αποσπάσματα διηγημάτων, βιβλίων, μυθιστορημάτων και αφηγημάτων παλαιότερων εποχών είτε με ισχυρή παρουσία της εκπαιδευτικού είτε περιθωριοποιημένη, η εκπαιδευτικός παρουσιαζόταν ή εκφραζόταν μέσω του αφηγητή ή άλλου προσώπου, συναδέλφου, διευθυντή και ιδιαίτερα μαθητή, αποκαλύπτοντας μια σειρά στερεοτυπικών έμφυλων στοιχείων. Έμοιαζε να μην μπορεί να είναι αυθύπαρκτη, να χρειάζεται τον "Άλλο ή τους Άλλους" να της δώσουν πνοή, ζωντάνια, χωρίς να μπορεί "να σταθεί στα πόδια της", στον εαυτό της, με έλλειψη αυτοπεποίθησης, αυτοαντίληψης και αυτοεκτίμησης.

Φωτεινές εξαιρέσεις υπήρξαν, όπου παρουσιαζόταν στο υπό έρευνα υλικό ως φίλη και αγαπημένο πρόσωπο των παιδιών, ενημερωμένη επαγγελματίας (λειτουργός) εκπαιδευτικός και ως στέλεχος Εκπαίδευσης (Διευθύντρια), σε σχολικά εγχειρίδια που εκδόθηκαν, κυκλοφόρησαν και διδάσκονται (αναθεωρημένα) από το 2006 έως σήμερα με επικοινωνιακό πλαίσιο βιογραφικού, εφημερίδας και επιστολών ή ανακοινώσεων και μόνο ένα κείμενο (1) ανήκει σε εγχειρίδιο παλαιότερο (1999), την Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία του Λυκείου. Γίνεται αμέσως εμφανές το πόσο ο γραπτός λόγος "τρέφεται" από την εποχή συγγραφής του και εσωκλείει τα ιδεολογικοπολιτικά δεδομένα της.

Ξαναγυρνώντας λοιπόν, στην διαπίστωση των στερεοτυπικών αναβιώσεων στα μελετηθέντα κείμενα, ο αναγνώστης προσπαθεί να σχηματίσει εικόνα μέσα από το "αόρατο" θηλυκό γένος αφού στα περισσότερα κείμενα γίνεται λόγος για εκπαιδευτικό, δάσκαλο, μαθηματικό, παιδαγωγό, με όλες τις αρσενικές καταλήξεις να επιστρατεύονται στην παρουσίαση ολόκληρης της εκπαιδευτικής κοινότητας, διατηρώντας μακροπρόθεσμα ρόλους και συμπεριφορές προς αφομοίωσή τους από τη μαθητική κοινότητα. Ο ρόλος όμως της γλώσσας ή η χρησιμοποίησή της τεχνηέντως δημιουργεί και υποτιμητικούς ρόλους για τη γυναίκα εκπαιδευτικό, όπως ο χαρακτηρισμός "η μουσικού" ή η φιλόλογος που συνδέεται σχεδόν πάντα με το μάθημα της Ιστορίας ή το επώνυμό της, κάτι που για άνδρες δεν συνηθίζονταν και προσφωνούνταν με την ιδιότητά τους, όπως "ο Διευθυντής" και όχι όπως η δασκάλα, η "κ. Πιπερίγκου".

Όπως επισημάνθηκε και πριν, η εκπαιδευτικός παρουσιάζεται στα περισσότερα εγχειρίδια, σαν να βλέπει ο αναγνώστης μια γυναίκα που απλά είναι και δασκάλα- καθηγήτρια, ξεκινώντας πάντα σχεδόν από την εμφάνισή της. Είναι περιποιημένη ξανθιά (ιδανικό ομορφιάς παλαιότερων εποχών), καλή, αγαπημένη, αφού είναι φιλόλογος, αλλά καμία νύξη για μοντέρνα εμφάνιση (κλασικών σπουδών, άρα και συντηρητική), δευτεραγωνίστρια, που πάντα χρειάζεται έναν άντρα να βάζει τάξη γύρω της, όπως ο Διευθυντής ή να τρέχει να ικανοποιήσει τις επιθυμίες των άλλων σαν ευγενικό, με καλούς τρόπους κορίτσι, όπως όταν χρειάζεται νερό ο Διευθυντής. Συναισθηματική, άβουλη, παθητική, ακόμα και όταν εκμεταλλεύονται τα εργασιακά της δικαιώματα, με παρουσία γυναίκας παλαιάς "κοπής", η οποία χωρίς γάμο δεν καταξιώνεται κοινωνικά και είναι η στιγματισμένη γεροντοκόρη, η δύστροπη που αποφεύγουν τα παιδιά ή την περιγράφουν ως "ανθρωπόμορφο τέρας",

είναι αυτή που η ιδιότητα του συζύγου την "κατασπαράζει" κοινωνικά και είναι η κυρία του κυρίου δασκάλου, που εν συντομία την αποκαλούν δασκάλα χωρίς ίχνος ενσυναίσθησης.

Το ποιοτικό χαρακτηριστικό του λειτουργήματος στην περίπτωση της εκπαιδευτικού υπολειπόμενου, καθώς ως γυναίκα κάπου "πρέπει" να ανήκει, να είναι "ετερόφωτη" σε κάθε της κίνηση και βέβαια, αφού είναι γυναίκα συνεπώς και μάνα, μόνο αγάπη και τρυφερότητα πρέπει να μοιράζει στα παιδιά, τα οποία όσο μικρότερα ηλικιακά είναι τόσο περισσότερο εμφανίζεται ως δασκάλα και σπάνια ως καθηγήτρια στα μεγαλύτερα, αφού ο ρόλος της γυναίκας ταυτίζεται με της γυναίκας, μάνας και συζύγου.

8. Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε μέσα από τα ανθολογούμενα κείμενα των εγχειριδίων των Νέων Ελληνικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, η διερεύνηση και ο εντοπισμός της γυναικείας εκπαιδευτικής παρουσίας, οι ρόλοι που της προσδόθηκαν, το περιβάλλον και οι σχέσεις της με τους σημαντικούς άλλους, καθώς και ο εντοπισμός έμφυλων μηνυμάτων που πιθανόν "εσωκλείει" ο τρόπος παρουσία της. Παράλληλα μελετήθηκε η αιτιώδης σχέση παρουσίας της με την εποχή συγγραφής των εγχειριδίων και τα κοινωνικοπολιτικά- ιδεολογικά χαρακτηριστικά που αυτές φέρουν και πιθανόν να επηρέασαν τις παραπάνω παραμέτρους. Επιπρόσθετα έγινε προσπάθεια να αναγνωριστούν στοιχεία αλλαγής ως προς τις παραπάνω παραμέτρους, αν υπάρχουν, κατά τη σύγκριση παλαιότερων και νεότερων σε έκδοση ανθολογούμενων κειμένων των εγχειριδίων.

Σε όλα λοιπόν τα μελετηθέντα σχολικά εγχειρίδια, ακόμα και στα νεότερα, η παρουσία της γυναίκας εκπαιδευτικού δεν προσεγγίζει την αναμενόμενη συχνότητα συγκρινόμενη με δεδομένα της παρουσίας της στον εργασιακό της χώρο εκτός εγχειριδίων, ούτε ως προς το επαγγελματικό της προφίλ ούτε ως προς την ανέλιξή της. Η εικόνα επιπρόσθετα των εγχειριδίων για τη σύνθεση του εκπαιδευτικού προσωπικού στηρίζεται στο φύλο, παραμένοντας ο βασικός στερεοτυπικός παράγοντας διαφοροποίησης της κατανομής των εκπαιδευτικών τόσο ως προς τη βαθμίδα εκπαίδευσης, όπως οι γυναίκες δασκάλες που υπερκερνούσαν με την παρουσία τους τους άνδρες συναδέλφους τους, όσο και ως προς τις διάφορες ειδικότητες, όπου παρατηρήθηκε η υπερεκπροσώπηση των γυναικών Φιλολόγων σε αντίθεση με τις Μαθηματικούς, παρά τη σταδιακή αύξηση των γυναικών στον κλάδο αυτό.

Μάλιστα, στο υπό έρευνα υλικό τα παραπάνω στερεοτυπικά δεδομένα εξακολούθησαν να υπάρχουν ακόμα και σε εγχειρίδια που γράφτηκαν με βάση νέες θεωρίες, τάσεις και ευρωπαϊκές επιταγές- κατευθύνσεις (2016-2018), πράγμα που δείχνει την ατελέσφορη προσπάθεια της ευρωπαϊκής πολιτικής περί ισότητας στο χώρο της εκπαίδευσης του κάθε κράτους -μέλους. Δεν αρκούσε μόνο η χρήση νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων σε εθνικό επίπεδο, τη στιγμή που δεν υπήρξε συγγραφή νέων βιβλίων προσανατολισμένα στα νεότερα εποχικά δεδομένα (εκτός της πρόσθεσης κάποιων ανθολογούμενων κειμένων που άγγιζαν σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα και τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης με βαρύτητα στην γνώση της τεχνολογίας). Μάλιστα ακόμα διδάσκονται αναθεωρημένα τα σχολικά εγχειρίδια του 2006/2007, παρά τις καινοτομίες που προσέφεραν κατά την εποχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Γενικότερα η εμφάνιση της γυναίκας εκπαιδευτικού στα εγχειρίδια πέρα από την μικρή εκπροσώπησή της, αντιμετώπισε και το θέμα της γενικής αποδοχής της (εκφώνηση με αρσενική -έμφυλη ταυτότητα: εκπαιδευτικός, παιδαγωγός, εμψυχωτής, καθοδηγητής). Αυτή η παρουσίαση θα μπορούσε να γίνει κατανοητή σε εγχειρίδια παλαιότερης εποχής απ' την ερευνοούμενη, λόγω της θέσης

της γυναίκας στα κοινωνικά δρώμενα. Όμως σε μια εποχή που η γυναίκα έχει νομική υπόσταση κερδίζοντας ισάξια δικαιώματα, κατακτώντας την πανεπιστημιακή μόρφωση και όλους τους ανδροκρατούμενους χώρους, με την επιπρόσθετη ευρωπαϊκή πολιτική κατεύθυνση περί ισότητας και στην εκπαίδευση κάτι τέτοιο βρίσκεται σε αναντιστοιχία με τα κοινωνικά, πολιτικά και ιδεολογικά δεδομένα του 21ου αιώνα και την παιδεία που υποσχόταν πως θα παράσχει.

Η διαπίστωση των στερεοτυπικών αναβιώσεων στα μελετηθέντα κείμενα ήταν ολοφάνερη επίσης μέσα από τους ρόλους που αποδίδονταν στην γυναίκα εκπαιδευτικό (γυναίκα, μάνα και σύζυγος), αλλά και στις σχέσεις της με τους άλλους (π.χ. σύζυγος δασκάλου που την προσφωνούσαν δασκάλα), ακόμα και με την εξωτερική εμφάνισή της (π.χ. ξανθιά, ανάλογα με την ειδικότητα) ή την ιδιοσυγκρασία- συμπεριφορά της (π.χ. υπομονετική, χωρίς αυτοεκτίμηση). Γενικότερα δίνεται η εντύπωση πως επιστρατεύτηκαν μια σειρά χαρακτηριστικών της, για να διατηρήσουν μακροπρόθεσμα ρόλους και συμπεριφορές προς αφομοίωσή τους από τη μαθητική κοινότητα. Επίσης ο ρόλος της γλώσσας ή η χρησιμοποίησή της τεχνηέντως, συνάδει με τα παραπάνω δημιουργώντας υποτιμητικούς ρόλους για τη γυναίκα εκπαιδευτικό (π.χ. ο χαρακτηρισμός "η μουσικού").

Μάλιστα το τρίπτυχο μάνα, γυναίκα και σύζυγος που αποδόθηκε κατά κόρον στη γυναίκα εκπαιδευτικό των λογοτεχνικών κειμένων και λιγότερο σε γλωσσικά εγχειρίδια όπου οι λίγες παρουσίες γυναικών εκπαιδευτικών λειτουργούσαν, παρουσιάζονταν και αντιδρούσαν με βάση την εκπαιδευτική τους ιδιότητα – ρόλο, ανέδειξε την αναπαραγωγή έμφυλων στερεότυπων που δεν μεταβλήθηκε ακόμα και όταν οι κοινωνικές συνθήκες άλλαξαν, η θέση της γυναίκας άλλαξε, με αποτέλεσμα τα παιδιά να έρχονται ακόμη και σήμερα αντιμέτωπα με βιώματα διαφορετικά από τα δικά τους και με ανελαστικές γυναικείες παραστάσεις – παρουσιάσεις.

Επομένως θα πρέπει να συμπεριληφθούν υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας και κατ' επέκταση του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής, στα εγχειρίδια των Νέων Ελληνικών της Δευτεροβάθμια Εκπαίδευσης, κείμενα πιο αντιπροσωπευτικά για την εποχή μας προς την κατεύθυνση της δημιουργικής πρόσληψης γλωσσικών φαινομένων, αλλά και του συγχρονισμού της διδασκαλίας με τη νέα πραγματικότητα, με πιο δυναμικές παρουσίες γυναικών εκπαιδευτικών, κοινωνικά συνειδητοποιημένες και καταξιωμένες. Θα πρέπει επίσης, να γίνουν πιο δυναμικά βήματα στην εκπαίδευση για την προώθηση της ισότητας των δυο φύλων και να μην παραμείνουμε στις οδηγίες των νέων Α.Π. ή την μεταδιδόμενη στο σχολείο προσωπική κοσμοαντίληψη των εκπαιδευτικών που στα πλαίσια της φεμινιστικής κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης, θεωρούνται οι κυριότεροι μεταβιβαστές κυρίαρχων ιδεολογιών για τις σχέσεις των δυο φύλων και τη διαμόρφωση ταυτοτήτων καθώς και διάυλοι αναπαραγωγής παραδοσιακών αντιλήψεων.

Βιβλιογραφία

- Αγγελάκος, Κ., Κατσαρού Ε. , Μαγγανά, Α. (2006). *Τετράδιο Εργασιών, Β' Γυμνασίου*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Αποστολίδου, Β., Κουντουρά, Ν., Προκοπίου, Κ., Χοντολίδου, Ε. (2007). *Πρόγραμμα Σπουδών για τη Διδασκαλία της Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο*. Ανάκτηση Απρίλιος 2019, από Π.Ι.- ΥΠ.Π.Θ.: digitalschool.minedu.gov.gr/info/...%20Λογοτεχνία/Παρουσίαση%20Λογοτεχνίας.pdf
- Αργυροπούλου, Χ. (2004, Ιανουάριος 9-10). "Εκπαιδευτικοί προβληματισμοί - καινοτομίες". Εισήγηση (έγγραφο) σε συνέδριο, Π.Ι., Πάτρα. Ανάκτηση 2019, από http://users.sch.gr: http://users.sch.gr/ianyfantis/d/keimena/k_log/log2.htm
- Αργυροπούλου, Χ. (2015). Ανάκτηση Μάρτιος 2019, από <http://www.pi-schools.gr: http://www.pi-schools.gr/download/publications/epitheorisi/teyxos11/f4.pdf>

- Βέκου, Χ., Βαρέση, Ε., Πατούνα, Α. (2007). Παιδαγωγικό Πλαίσιο- "Περιεχόμενο Σπουδών και Διδακτική Πράξη". *Πρόγραμμα Έρευνας: "Αξιολόγηση Ποιοτικών Χαρακτηριστικών του Συστήματος της Α/θμιας και Δ/θμιας Εκπ/σης*, 90-105. Π.Ι.
- Βέκου, Χ., Βαρέση, Ε., Πατούνα, Α. (2007). *Παιδαγωγικό Πλαίσιο- "Περιεχόμενο Σπουδών και Διδακτική Πράξη"*. Π.Ι. Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων. Ανάκτηση 2018, από http://www.pischools.gr/download/programs/erevnes/ax_poiot_xar_prot_defth_ekp/poiot_ek_p_erevn/s_89_196.pdf
- Γαβριηλίδου, Μ., Εμμανουηλίδης, Π., Εμμανουηλίδου -Πετρίδου, Ε. (2006). *Τετράδιο Εργασιών, Β' Γυμνασίου*. Αθήνα: Μεταίχμιο. Ανάκτηση 2019
- Γιαννικοπούλου, Α., & Φώκιαλη, Ε. (2009). Από τη Σελίδα στην Οθόνη Είδη Κείμενων Ηλεκτρονικής Λογοτεχνίας. Στο Π. Φ. Παπούλια (Επιμ.), *Γραφή και Γραφές στον 21ο αιώνα - Η πρόκληση για την εκπαίδευση* (σσ. 509-521). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών. Ανάκτηση 2018, από U.R.L.: <http://opencourses.uoa.gr/.../Λογοτεχνία%20και%20Τεχνολογία/Από%20τη%20σελίδα%20>
- Γρηγοριάδης, Ν., Καρβέλης, Δ., Μπαλάσκας, Κ., Παγανός, Γ. (1998). *Κ.Ν.Α., Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β. Ανάκτηση 2019
- Γρηγοριάδης, Ν., Καρβέλης, Δ., Μπαλάσκας, Κ., Παγανός, Γ., Μηλιώνης, Χ., Παπακόστας, Γ. (2017). *Κ.Ν.Α., Γ Γενικού Λυκείου*. Αθήνα: Ι.Τ.Υ.Ε.- ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. Ανάκτηση 2019
- Γρηγοριάδης, Ν., Καρβέλης, Δ., Μπαλάσκας, Κ., Παγανός, Γ., Πυλιώτου, Μ. (1998). *Κ.Ν.Α., Β' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β. Ανάκτηση 2019
- Δαλακούρα, Α., Ζιώγου - Καραστεργίου, Σ. (2015). Γυναίκες εκπαιδευτικοί και η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής θεωρίας και πράξης. Στο Α. Ζ. Δαλακούρα, *Η εκπαίδευση των γυναικών - Οι γυναίκες στην εκπαίδευση* (σσ. 306-336). Αθήνα: Κάλλιπος- U.R.L.:<http://hdl.handle.net/11419/2591>. Ανάκτηση 2019
- Ζυμβραγάκης, Α. (2019, Φεβρουάριος). Τι σημαίνει δήλωση και συνδήλωση (ή συνυποδήλωση). *Φιλολογικά*. (Ζ. Απόστολος, Συντάκτης) Ανάκτηση 2019, από https://e-didaskalia.blogspot.com/2019/02/blog-post_119.html
- Καψάλης, Α. & Χαραλάμπους, Δ. (2008). Σχολικά Εγχειρίδια και Αναλυτικά Προγράμματα. Στο Α. Χ. Καψάλης, & Α. Χ. Καψάλης (Επιμ.), *Σχολικά Εγχειρίδια- θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική* (Νέα Αναθεωρημένη εκδ., σσ. 273-283). Αθήνα: Μεταίχμιο. Ανάκτηση 2019
- Καψάλης Α., Χαραλάμπους Δ. (2008). Η Σημερινή Κατάσταση των Σχολικών Εγχειριδίων στην Ελλάδα. Στο Α. ., Καψάλης, & Α. ., Καψάλης (Επιμ.), *Σχολικά Εγχειρίδια - θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική* (Νέα αναθεωρημένη έκδοση εκδ., σσ. 303-313). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κορρέ, Ε. (2003). *Τα Αναλυτικά Προγράμματα του Μαθήματος της Έκθεσης στη Μέση Εκπαίδευση (1830-2000)*. Πανεπιστήμιο Πάτρας. Πάτρα: Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης. Ανάκτηση 2018, από <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/kore.htm>
- Κουτσογιάννης, Δ. (Επιμ.). (2006). *Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα*. (Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Παραγωγός, & Ε.Ε. & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (Ε.Π. Κοινωνία της Πληροφορίας)) Ανάκτηση Μάιος 2019, από www.greek-language.gr: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/corpora/pi/content.html?c=5&t=3,1423

- Λαμπρόπουλος, Β. (2023, Μάρτιος). Η ελληνική ποίηση του 21ου αιώνα – από την εξουσία στην παρρησία. *Αναγνώστης*. Ανάκτηση 2024, από <https://www.oanagnostis.gr/h-elliniki-poiisi-toy-21oy-aioua-aro-tin-exoysia-stin-parrisia-toyvasili-lampropoyloy/>
- Λόππα - Γκουνταρούδη, Ε. (1996). Σύγχρονη Εκπαίδευση Τρίμηνη Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*(88), σσ. 49-60. Ανάκτηση 2018, από <https://ejournals.lib.auth.gr/1105-3968/article/view/1904>
- Ματσαγγούρας, Η. (2004). *Γνωσιακή, Διδακτική, Μαθησιακή και Ιδεολογική Λειτουργία*. Αδιαμόρφωτο Σχεδιάγραμμα (Απαλλακτική εργασία) - Κριτική Ανάλυση των Διδακτικών Εγχειριδίων : Κριτική Ανάλυση Γνωσιακής, Διδακτικής και Μαθησιακής Λειτουργίας, Π. Τ. Δ. Ε. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Μιχαηλίδης, Μ. (2007). Εθνική Παιδεία- Ευρωπαϊκή Διάσταση στην Εκπαίδευση. *Εθνική Αγωγή και Ευρωπαϊκή Διάσταση στην Εκπαίδευση*. (Κ. Μαρία, Επιμ., & Ε. Ε. εκπαίδευση, Συντάκτης) Ελλάδα. Ανάκτηση Ιανουάριος 2018, από <https://www.scribd.com/document/374190511/ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ-ΔΙΑΣΤΑΣΗ-ΣΤΗΝ-ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ-ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ-Μ>
- Μπαλιάμη- Στεφανάκου, Δ., Κωνσταντινίδης, Κ., Δελή, Χ., Αγγελάκος, Κ., Κατσαρού, Ε. (2017). *Νέα Ελληνικά, Β' ΕΠΑΛ*. Αθήνα: Ι.Τ.Υ.Ε.- ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. Ανάκτηση 2019
- Μπεχλιβάνης, Θ., Μανωλίδης, Γ., Φλώρου, Φ. (2015). *Θεματικοί Κύκλοι, Γενικού Λυκείου*. Αθήνα: Ι.Τ.Υ.Ε.- ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. Ανάκτηση 2019
- Οικονομόπουλος, Θ. (2011, Μάϊος). *Πεζογραφία και περιβάλλον*. (Newsroom iefimerida .gr) Ανάκτηση Απρίλιος 2019, από www.iefimerida.gr: <https://www.iefimerida.gr/green/.....>
- Π.Ι. (2002). *Ελληνική Γλώσσα-Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ)*. (Π.Ι.) Ανάκτηση 2019, από ΥΠ.Ε.Π.Θ.: <http://www.pi-schools.gr/lessons/hellenic/>
- Π.Ι. (2007). *Πρόγραμμα Σπουδών για τη Διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας & της Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο*. Ανάκτηση Μάρτιος 2019, από ΕΣΠΑ 2007-13\Ε.Π. Ε&ΔΒΜ\Α.Π. 1-2-3 « ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21^{ου} αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών , Οριζόντια Πράξη » MIS: 295450 Με την συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε. Κ. Τ.) : [http://ebooks.edu.gr/info/newps/Γλώσσα - Λογοτεχνία/Νεοελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία%2C Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία — Γυμνάσιο.pdf](http://ebooks.edu.gr/info/newps/Γλώσσα-Λογοτεχνία/ΝεοελληνικήΓλώσσακαιΛογοτεχνία%2CΑρχαίαΕλληνικήΓλώσσακαιΓραμματεία—Γυμνάσιο.pdf)
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. (2007). *Πρόγραμμα Σπουδών για τη Διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας & της Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο*. Ανάκτηση Μάρτιος 2019, από <http://ebooks.edu.gr>: [http://ebooks.edu.gr/info/newps/Γλώσσα - Λογοτεχνία/Νεοελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία%2C Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία — Γυμνάσιο.pdf](http://ebooks.edu.gr/info/newps/Γλώσσα-Λογοτεχνία/ΝεοελληνικήΓλώσσακαιΛογοτεχνία%2CΑρχαίαΕλληνικήΓλώσσακαιΓραμματεία—Γυμνάσιο.pdf)
- Παπαδοπούλου, Μ. (2014, Αύγουστος). Ευρωπαϊκή Εκπαιδευτική Πολιτική-Εκπαιδευτικοί δρόμοι μετά τη Λισσαβόνα... *Εκπαιδευτική Πολιτική*. (Ι.Τ.Υ.Ε., Επιμ.) Ελλάδα: Υ.ΠΑΙ.Π.Θ. Ανάκτηση Απρίλιος 20, 2019, από <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IchWUXIvhTAJ:blogs.sch.gr/mpapado/files/2014/08/%25CE%2595%25CE%25BA%25CF%2580%25CE%25B1%25CE%25B9%25CE%25B4%25CE%25B5%25CF%2585%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CE%25AE%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25BB%25>
- Πυλαρινός, Θ., Χατζηδημητρίου, Σ., Βαρελάς, Λ. (2012). *Κ.Ν.Α., Α' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ι.Τ.Υ.Ε. Ανάκτηση 2019
- Σαββαΐδης, Τ. (2005). Παγκοσμιοποίηση και Ευρώπη & Ευρωπαϊκή Διάσταση στην Εκπαίδευση -Η Παιδεία του Ευρωπαίου Πολίτη και η Ευρωπαϊκή Ταυτότητα. Στο Σαββαΐδης Τ., *Το Ελλη-*

- νικό και Ευρωπαϊκό Πλαίσιο στη Διαμόρφωση της Πολιτικής Κοινωνικοποίησης των Μαθητών (σσ. 169-203). Αθήνα: Γρηγόρης. Ανάκτηση 2018
- Σαββαΐδης, Σ. (2005). Προγράμματα και τρόποι πολιτικής καθοδήγησης. Στο Σ. Σαββαΐδης, *Το Ελληνικό και Ευρωπαϊκό Πλαίσιο στη Διαμόρφωση της Πολιτικής Κοινωνικοποίησης των Μαθητών* (σσ. 162-163). Αθήνα: Γρηγόρης.
- Σκιά, Α., Τσέλιου, Β., Κατσαρού, Ε., Μαγγανά, Α. (2010). *Ν.Ε.Γ., Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: Μεταίχμιο. Ανάκτηση 2019
- Χατζηβασιλείου, Β. (2018, Ιούλιος). Η ιστορία της πεζογραφίας στη Μεταπολίτευση. Ελλάδα: protothema.gr-U.R.L.: <https://www.protothema.gr/culture/books/article/802719/i-istoria-tis-pezografias-sti-metapoliteusi/>. Ανάκτηση 2018, από <https://www.protothema.gr/culture/books/article/802719/i-istoria-tis-pezografias-sti-metapoliteusi/>
- Χατζηδημητρίου, Σ., Μέντη, Θ., Γαραντούδης, Ε. (2006). *Κ.Ν.Α., Β' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β. Ανάκτηση 2019
- Χοντολίδου, Ε., Φρυδάκη, Ε., κ.α. (2015). Αναλυτικά Προγράμματα και σχολικά βιβλία. *Σελιδοδείκτες- Πολυμεσικός οδηγός για την Λογοτεχνία και την Ανάγνωση*. (Κ. Β. Δημοπούλου, Επιμ., & Κ. Ε. Γλώσσας, Συντάκτης) Θεσσαλονίκη: Επιχειρησιακό πρόγραμμα «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση»- ΕΣΠΑ/2007-2013. Ανάκτηση 2018, από U.R.L.: <http://selidodeiktes.greek-language.gr/content/266>
- Χρυσόχου, Π. (2010). *Αναλυτικά Προγράμματα και Διδακτικά βιβλία του μαθήματος των Νέων Ελληνικών κατά την περίοδο 1964-1990*. Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη. Ανάκτηση Ιανουάριος 2018, από <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/14127?lang=el#page/1/mode/2up>